

ДИОНИСИЙ РАЛИ И НЕГОВАТА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ДЕЙНОСТ

ЙОРДАН НИКОЛОВ

Рецензент: *Цветана Георгиева*

Редактор: *Петър Петров*

Йордан Николов. ДИОНИСИЙ РАЛИ И ЕГО ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В настоящем исследовании делается попытка полностью рассмотреть международную деятельность тырновского архиепископа Дионисия Рали, подчиненная борьбе за освобождение болгарского народа. В начале работы приводятся критические оценки историографии о Рали — греческие, румынские, русские, болгарские и др., причем уточняются некоторые нерешенные проблемы. Дальше речь идет о его народностной принадлежности и делается предположение о его смешанном происхождении — его отец по всей вероятности, был болгарин, а мать — гречанкой. Внешнеполитические контакты Рали рассматриваются на фоне сложной международной обстановки в конце XVI века. Прослеживаются его взаимоотношения с русским двором, валашским князем Михаем Витязулем, императором „Священной Римской империи“ Рудольфом вторым. Особое внимание уделяется его участию в руководстве Первого Тырновского восстания 1598 г., а также и его судьбе изгнанника после трагического разгрома бунта.

В заключении проливается свет на некоторые моменты его биографии, которые до сих пор считались неосвященными из-за отсутствия документов. В конечном итоге, исследование расширяет информацию о Д. Рали, корректирует некоторые неточные оценки о нем и раскрывает его подлинное место в истории болгарского народа.

Jordan Nikolov. DIONYSIUS RHALIS AND HIS DIPLOMATIC ACTIVITY

The study is an attempt at a profound analysis of the international activity of Archbishop Dyonysius Rhalis, whose work was dedicated to the struggle for the liberation of the Bulgarian people. The study begins with critical accounts of the historiography on Rhalis — Greek, Romanian, Russian, Bulgarian, etc., clarifying some unsolved problems. The author analyzes further the question of Rhalis's nationality, with a hint on the hypothesis of Rhalis's mixed origin — his father probably being a Bulgarian and his mother a Greek. Rhalis's contacts in the sphere of foreign policy are examined carefully against the background of the complicated international situation. His relations with the Russian court, the Wallachian Prince Michai Vitjazul, Rudolf II — Emperor of the “Holy Roman Empire” are also closely observed. Special attention is paid to his role and place in the organization of the First Tirnovo Uprising in 1598, as well as to his fate in exile after the tragic end of the uprising. In conclusion, light is thrown on some moments of his biography until now considered obscure, because of the extreme scarcity of sources. As a whole, the study enriches the information on D. Rhalis, corrects some inexact judgement about him and shows real place in the history of the Bulgarian people.

Търновският архиепископ Дионисий Рали не бил обикновен висш духовник в йерархическата структура на Източната православна църква, а ярка, активна, динамична личност, играла важна роля в историята на българската, на балканската, а до известна степен и на европейската дипломация през последните две десетилетия на XVI и първите две десетилетия на XVII в. Неговата дейност като един от ръководителите на Първото търновско въстание от 1598 г.¹ надхвърля рамките на традиционната антиосманска дейност, провеждана повече или по-малко последователно от православното духовенство, и придобива по-широки граждански обществено-политически измерения. Наред с Тодор Балина, Павел Джорджич и други той възглавил освобителното движение на българския народ в самия край на XVI-то столетие и влязъл трайно в революционната му история. Необикновено сложен образ, който не може да се побере в рамките на Средновековието, Рали разкъсвал оковите на феодалния мироглед и търсел нови радикални средства за разрешаване социалните, етническите и религиозните противоречия на своята епоха. В многостранното му дело намират проявление големият църковен деец и крупният политически ръководител, мисионерът на разбирателството между народите и дипломатът на новото време. Той проявил кипяща инициатива за изграждане на широка антиосманска коалиция за освобождението на българския народ, а наред с него и на другите балкански народи. В изпълнение на тази си основна задача, която го движила цял живот, Д. Рали дал своя принос за устройството на Московската патриаршия, за нейното международно признание.

Неспокоен метежен дух, посветил много сили на борбата за свобода, той шестувал неуморно между Цариград и Москва, между Варшава, Виена, Прага и Алба Юлия, за да търси привърженици на освободителната кауза на българите. Търновският архиепископ изпълнявал определени политически функции като пратеник на руския цар в Литва, Османската държава, Свещената Римска империя. Натоварен с известни пълномощия от император Рудолф II, той посещавал неколкратно Москва и уреждал някои въпроси между двамата владетели. Ето защо разнообразната му революционна, дипломатическа, църковно-политическа дейност за освобождението на българския народ имала общобалкански и европейски измерения, международни мащаби.

Неособено многобройните извори, отразили живота и дейността на Д. Рали, маркират очертанията на една сложна монолитна личност, която удивлява с качествата си на революционер, с гъвкавостта си на дипломат, с широката си култура. В нея си дават среща в единство и борба архиепископът на една бивша столична катедра, завладяна от поробителите, с вожда на едно всенародно въстание, сблъскват се контраверсите на стария феодален свят, разтърсван от масовите освободителни движения, и новите сили, които си пробивали път сред ожесточена съпротива, мъчителни колебания и непосилни пречки. Може би поради това историците на социално-политическите явления, изненадани от архиепископския му сан, критично изучават неговите планове за освобождение, но пестеливо говорят за дейността му, а летописците на църквата, смутени от метежния му неспокоен темперамент, мимоходом пишат за революционера и абсолютизират църковника. По тази причина, а вероятно и по други пречки, не разполагаме с едно по-пълно и цялостно изследване за революционните му схващания, за неговия мироглед, за ролята му като дипломат.

Както е известно, интересът към живота и делото на Д. Рали никога не е заглъхвал в историографията, като се започне от първите десетилетия на XIX в. и се стигне до наши дни. Името му е влязло в енциклопедическите справочници², в лекционните курсове³. Дейността му като висше духовно лице — архиепископ на Търновската катедра, се изучава от историците на православната църква — руски⁴, български⁵, гръцки⁶, румънски⁷. В румънската историческа литература усилията се насочват към проследяване взаимоотношенията му с влашкия княз Михайл Витязул⁸. В нашата национална историопис, макар и съвсем сбито, е разкривана ролята му като пратеник на Цариградската патриаршия в Русия, контактите му с московските владетели⁹. Напоследък се изследва участието му в антиосманските борби на българския народ и другите балкански народи¹⁰. Това е съвсем естествено и закономерно. При все това забележителната му дейност като революционер и дипломат все още не е проучена като относително самостоятелно явление в съпротивителните борби на нашия народ. Не е изследвано също така участието в международния живот, ролята му в дипломатическите взаимоотношения на континента. Възниква потребността от анализирането на някои неправилни становища, лансирани в историографията. Всичко това прави не само възможно, но и необходимо по-нататъшното преразглеждане на изворите, отразяващи неговия живот, дело и борба, както и на историографията, посветена в една или друга степен на участието му в социалните конфликти, разтърсващи Югоизточна Европа.

Изворите, въз основа на които може да се възстанови генеалогията, а също така и цялостния неспокоен, бурен живот на Д. Рали са сравнително оскъдни. Те се изразяват преди всичко и главно в няколко писма, излезли изпод перото му, или от перото на негови съвременници. На първо място, следва да се спомене личното му писмо до руския цар Теодор Иванович, където сам пише, че произхождал от рода на Кантакузиновци и Палеологовци¹¹. След това важен извор е писмото на цариградския патриарх Йеремия II (1580 — 1584, 1580 — 1595) до руския патриарх Йов (1589 — 1605), както и писмото му до Борис Годунов¹². Не по-маловажен документален източник са двете писма на Д. Рали до граф дьо Невер¹³, както и едно писмо до австрийската дворцова камара¹⁴. Интересна информация се съдържа за него в мемоара на Павел Джорджич до австрийския ерцхерцог Максимилиан от 1597 г.¹⁵ Информацията за Д. Рали, с която разполагаме, се допълва от писмото на австрийски емисар от 1598 г. до император Рудолф II¹⁶.

Разбира се, изучаването на живота и делото на Д. Рали се затруднява от факта, че не всички документални материали за него са издирени, обработени и пуснати в научна употреба. Така например две негови писма до Шарл Гонзага Палеолог, съхранявани в Националната библиотека на Франция (Париж), са все още недостатъчно достъпни. Едното писмо е от 26 август 1618 г., другото — от 6 април 1619 г.¹⁷ Пренебрегването на данните, съдържащи се в тези писма, които са останали неизвестни на някои автори, води до неверни изводи¹⁸. Това се отнася също така и до завещанието на княза на Влахия Радуга Шербан, редактирано на 28 февруари 1620 г., в което фигурира подписът на Рали¹⁹.

Съвременното състояние на историческите изследвания налага да се преодоляват погрешните схващания за Д. Рали, за народностната му принадлежност, за ориентацията му в социалните сблъсъци на епохата, в която живее и се бори. Толкова повече, че вече са лансирани някои неправилни оценки за него, някои неточни квалификации, които го представят в невярна светлина. Така например в пълно противоречие със

съществуващата документация се твърди, че ръководителите на Първото търновско въстание, включително и Дионисий Рали, били „проводници на австрийските политически замисли“, след поражението на въстанието „останали изцяло зависими от благоволения на Хабсбургите“, „не отчитали техните по-далечни, корисни цели или не са могли да избегнат при тогавашната обстановка сътрудничеството с такава агресивна сила“. Голословно се твърди, че те „свързвали освобождението на българите с политиката на управляващите среди в Австрия, които, както историческият опит на следващите столетия показал, или не били в състояние, или не желали искрено да помогнат на българите“²⁰.

Тези заключения, които имат повече характер на прибързани обвинения, отколкото на научни изводи, са резултат от недостатъчно добро познаване на епохата и на нейните движещи сили, на изворите и историографията²¹, както и на неправилни методологически изходни позиции. Това са основните причини, които са попречили на автора да разбере, че предводителите на Първото търновско въстание от 1598 г., съчетавайки вътрешната организация с външната подкрепа, фактически провеждат „най-добре замисленото българско въстание до XIX в.“²².

Дипломатическата дейност на Д. Рали била неразделно свързана с историята на международните отношения в Централна и Югоизточна Европа в края на XVI и началото на XVII в. Тя отразява до известна степен единството и противоречията между четирите основни блока — хабсбургския, френско-английския, руския и османския, около които гравитирали останалите европейски държави. Всяка една от тези групировки предлагала свое решение на източния въпрос и сама била огнище на конфликти и неизгладими противоречия. Това обстоятелство не могло да не даде съответно отражение върху неговата стратегия и тактика, върху позициите, които заемал, върху непоследователността му, върху лъкатушения му път между големите европейски сили.

В структурата на хабсбургския блок влизали държавите, включени в „Свещената Римска империя“ — Австрия, Испания, италианските държавици, Южна и Югоизточна Германия, Чехия, Унгария и др., а към френско-английската групировка се присъединила Холандия. Руската държава, превърната през 1547 г. в царство, играела все по-нарастваща роля в международните отношения. Що се отнася до Османската империя, тя обхващала значителни територии в Мала Азия и Европейския Югоизток, установявайки мирни отношения с една или друга държава на континента — през 1568 г. с Австрия, 1579 г. с Англия и други.

Османската империя, макар и разтърсвана от цяла поредица антифеодални въстания²³, понесла тежко поражение при Лепанто, продължила външнополитическата си експанзионистична политика. През 1578 г. тя подновила военния конфликт с Персия, преустановен едва 1590 г., когато сключила мир²⁴. За възстановяване на понесените загуби империята могла да предприеме ново настъпление спрямо традиционните си противници. Ала тя не разчитала на успех в една война срещу Испания и Венеция, понеже не притежавала достатъчно силна флота, докато Австрия се очертавала като сравнително по-привлекателен обект за победоносно настъпление²⁵. Апетитите на султаните нараствали поради обстоятелството, че между двете държави съществували враждебни отношения.

В покорените от османските завоеватели балкански страни, включително и в българските земи, зряло революционното недоволство на населението, обусловено от дълбоките изменения²⁶, настъпили в структурата на господстващата феодална система²⁷. В резултат от по-нататъшното развитие на стоково-паричните отношения от втората половина на XVI в. насетне

настъпва преустройство във формите на земевладение, от условни те се превръщат в безусловни. Появяват се чифлиците. Задълбочава се имущественото разслоение. Засилват се формите на социална, икономическа, политическа, етническа и религиозна дискриминация²⁸.

Както е известно, самият Д. Рали бил свързан с онези среди в българската обществена структура под османска феодална зависимост, които организирани съпротивата на поробеното население срещу султанската феодална система²⁹. По-конкретно той бил представител на църквата, превърнала се в естествен център на българските антиосмански освободителни борби. Ако и да била в значителна степен потискана и ограничавана в своята разнообразна дейност за опазване българската народностна ценностна система, българската народна култура, бит, традиции и вяра, църквата по самата си същностна характеристика била основен противник на чуждоземния поробител в неговите усилия да асимилира етнически и религиозно поробените³⁰. Това обяснява до голяма степен ръководната му роля в съпротивителното движение.

В съществуващата историческа литература има редица въпроси, свързани с живота и делото на Д. Рали, които не могат да се считат за окончателно решение. Такъв въпрос, по който все още няма постигнато единство между изследователите, е този за етническата му принадлежност. Гръцките историци отстояват становището за гръцкия му произход³¹, докато в румънската историография се срещат две концепции — автори като Йорга приемат, че по бащина линия бил Рали, а по майчина — Палеолог, но в края на краищата го обявяват за румънски поданик³². М. Пакурариу пък твърди, че по баща бил Палеолог, а по майка Кантакузин³³. Преповтаряйки известното от старата литература, един историк у нас безкритично отстоява гръцката му принадлежност³⁴.

Различията в оценките за народностната принадлежност на Д. Рали са породени от не съвсем сигурния характер на изворите, с които разполага историческата наука. Основания за гръцкия му произход дава личната декларация на самия Рали, направена в писмото му до руския цар Теодор Иванович от 1592 г., изпратено от Смоленск, в което сам се титулува „Кантакузинов и Палеологов“³⁵. В посланието на цариградския патриарх Йеремия II (1572 — 1579, 1580 — 1584, 1586 — 1595) до руския патриарх Йов е наречен „средника царского, от Кантакузиновых и Палеологовъ, которые прежде сего держали скиптръ Константинопольский“³⁶. Колкото и невероятно да изглежда, на тези данни се позовават и гръцките историци, когато обосновават заключенията си за византийската народностна принадлежност на Д. Рали³⁷. Цитираните сведения, достатъчно авторитетни, за да не пораждат съмнения, можеха да бъдат приети без каквито и да било уговорки, ако не предизвикваха редица въпроси, на които трудно може да се даде убедителен отговор.

Поради това прави впечатление необичайното титулуване на търновския митрополит, към чието име се прибавя освен презимето Рали и двете византийски императорски фамилии — Кантакузин и Палеолог. Като се вземе под внимание, че именуването на Дионисий върви в порядък Рали — Кантакузин — Палеолог става очевидно, че градацията се претоварва неестествено. Логично е да се запитаме защо в Москва той се титулова „Кантакузин и Палеолог“, а в писмата си до император Рудолф II от 22 декември 1599 г. — „Дионисий Рали, архиепископ на Търново в България“ (Dionisio Ralli Arcivescouo di Tarnouo in Bulgaria)³⁸. Не прибавя имената на византийските императори и в писмото си до влашкия княз Михайл Витязул от 5 май 1597 г., в което се подписва: Dionisio per grazzia di Dio Arcivescouo

Терновиене supremo dottore de bulgari³⁹. Нима в „Свещената Римска империя“ и във влашкото княжество авторитетът на прочутите византийски фамилии е бил по-малък, отколкото в Москва?

Като се има предвид естеството на мисията, с която бил натоварен от Цариградската патриаршия — да предаде в Кремъл решението на църковния събор от 1590 г. за признаване каноничния характер на Руската патриаршия, не е трудно да се разберат причините, поради които Рали акцентирал на родствениите си връзки с известните византийски императорски фамилии. По такъв начин той придавал по-голям авторитет на личността си, на задачите, които имало да решава. Едно значение могло да има, ако се представял само за търновски архиепископ, съвсем друго звучене придобивало възглавяването от него посолство, когато припомнял родовата си връзка с владетелите на Византийската империя. Вероятно Д. Рали е разчитал да предизвика благосклонното отношение на московския двор и да реши някои въпроси, които стоели пред търновската архиепископска катедра.

С известни основания може да се предполага, че фамилиите на византийските императори са послужили на търновския архиепископ за постигането на определени цели, които презимето Рали не е могло да му осигури в руската държава. Това предположение се потвърждава от наблюденията на руския историк Н. Каптерев, който установява, че дори до първата половина на XVII в. в Москва „обращалось внимание на националность просителя, — греки были по преимуществу покровительствуемые, просители же славяне возвращались назадъ из Путивля“. Това се дължало на обстоятелството, че представителите на южните славяни се занимавали със събирането на милостиня, просели и „не привозили съ собою никакихъ политическихъ вестей“⁴⁰.

Вероятно по тази причина търновският митрополит прикривал действителната си народностна принадлежност, свързана със семейството на Рали, изтиквайки на преден план косвените си, вероятно фиктивни връзки с двата императорски рода на Византия. В противен случай, ако не докажел убедително гръцката си принадлежност, нямало да бъде допуснат до Москва, мисията му щяла да пропадне и щели да го върнат обратно още в пограничния пункт в Путивал. Това обяснява съмнителното тройно презиме на търновския митрополит, който го използва единствено пред русите.

Напълно е възможно бъркотията около титлата на Дионисий като „митрополит на Търново и Лариса“ също така да е подчинена на тактическите му ходове. Още Ив. Снегаров предположи⁴¹, а по-късно и гръцкият историк Ст. Пападопулос⁴² прие, че когато търновският митрополит пристигнал през 1592 г. в Москва, за да предаде хрисовула за признаването на Московската патриаршия, той отправил до царя писмо на гръцки език, в което се титуловал „Аз смиреният митрополит на Търново Дионисий Ралис Палеологос“. Преводачът на руския текст обаче погрешно разбрал презимето Ρυλῆς като топографско прилагателно име и го предал с метатеза на плавните γηλ в резултат от което се получило Ларски вместо Ралски. От погрешния руски превод бил направен друг превод на гръцки език, който бил предаден в патриаршеската библиотека и оттук възникнала допълнителна бъркотия. Може би сам Дионисий Рали, движен от познатите съображения, за да не предизвиква подозрения, не е реагирал и премълчал допуснатата грешка.

Наистина по-късно в две писма до Шарл Гонзага Палеолог архиепископът се подписва на гръцки език по два различни начина: единия път, както до Михай Витязул — „Дионисий, архиепископ на Търново“ (Διονύσιος ἀρχιεπίσκοπος Τερνόβου); другия път поради установената връзка с бъдещия „Цезар на Ориента“ — „Дионисий Рали Палеолог, архиепископ на Търново и

цяла България“ (Διονύσιος Ῥάλις Παλεολόγος, ἀρχιεπίσκοπος Τερνόβου καὶ πόσης Βουλγαρίας)⁴³. Ще рече, прибягването до арсенала на византийската императорска титулатура имало конюнктурен характер. Към нея той прибягвал при определени случаи, когато имало политически смисъл. Интересно е да се отбележи обаче, че на първо място Дионисий поставя фамилното име Рали, а едва след това — Палеолог.

В повечето случаи самият търновски архиепископ се подписвал с презимето „Рали“, което изглежда е било прякото му фамилно име. В мемоара си до австрийския ерцхерцог Максимилиан от 1597 г. Павел Джорджич пише, че Дионисий произхождал „от семейството Рали“ и бил шуей на „Господин Одоардо Гаяни и племенник на Кантакузините“⁴⁴. Това означава, че не родовете Кантакузин и Палеолог били непосредственият фамилен корен на Дионисий, а фамилията Рали. В противен случай Джорджич нямало да пише, че бил „племенник на Кантакузините“, с които бил свързан вероятно по майчина линия.

Но е изключено сам търновският архиепископ да е премълчавал своето презиме Рали в средите на Цариградската патриаршия и да е акцентирал по понятни причини на връзката си с византийските императорски фамилии. Вярно е, че етническите противоречия между гърци и българи се изострили много значително по-късно, но предпоставките за конфликти възникнали непосредствено след падането на България под османска зависимост през 1393 г.⁴⁵ Цариградската патриаршия ликвидирала Търновската патриаршия, като подчинила нейния диоцез. За митрополити обикновено били поставяни гъркофили, които от своя страна провеждали чужда политика. „По този начин, писа Ив. Снегаров, йерархията на Търновската църква станала и разпространителка на гръцката образование в Дунавска България. Митрополити и епископи извършвали богослужението на гръцки език, който бил налаган и в епархийските църкви“⁴⁶.

Внимателният етимологически анализ показва, че самото презиме „Рали“, изписвано от търновския архиепископ по особен начин, не е типично гръцко. В гръцките документи той е назоваван Ῥάλην или Ῥάλλη⁴⁷, а в латинските — Ralli⁴⁸, докато в гръцката транскрипция името изобщо е получило стилизацията Ῥάλλεος, Ῥάλλη⁴⁹. Ясно е, че презимето на Дионисий, изписвано по особен начин, отвежда към негръцките етнически групи на Балканския полуостров — българи, албанци и др., сред които е разпространено дори до днес. В българския език, както показват проучванията, то е производно от гръцкото Хераклес, но придобива славянска, респ. българска окраска като лично и фамилно име — Рали, Ралица и други⁵⁰. Наистина в редица райони на Гърция то се среща, но е разпространено предимно сред преселниците от другите страни. Лица с фамилно име Рали в онази епоха живели не само в Гърция, но и в Русия, Венеция, Османската империя и пр. като дипломати⁵¹, военни⁵², търговци⁵³ и други⁵⁴.

Многозначително е обстоятелството, че племенникът на Рали Иван греченин, работещ като служител в султанския двор в Цариград, препоръчан в Москва за осведомител на руското правителство⁵⁵, също така не влиза в рамките на традиционната византийска именна структура, а има известен славянски облик. Самият термин „греченин“ е предаден с малки букви, като прякор, а не като презиме. Това дава основание да се предположи, че той спадал към онези среди в българското общество, които започвали да се гърчечат, движени от разнообразни съображения.

Най-сетне, ако Д. Рали би бил потомствен грък, едва ли е щял да напише своите две писма до граф дьо Невер, който бил грък, потомък на Палеологовата династия, на латински и италиански⁵⁶. Както налага обикнове-

ната логика, би следвало да напише писмата на гръцки език, който е знаел много добре.

Всички тези съображения подкопават до голяма степен традиционното схващане за гръцката етническа принадлежност на Рали. По всяка вероятност той е бил българин по баща. В подкрепа на това предположение говори фактът, че за разлика от потомствените гръцки архирейи в българските земи, които отстоявали фанатично мегалоелинистични идеи, той изразявал своята тясна обвързаност с българския народ, имал съзнанието, че е законен духовен водач на България. Ако не е било така, трудно могат да се обяснят усилията му да организира съпротивителните борби на българския народ, не би проявявал такъв необясним патриотичен порив.

В края на краищата етническият произход на този бележит ръководител на освободителните борби на българския народ не е толкова важен, колкото неговата ангажираност с българската кауза, неговото съзнание за съпричастие към съдбата на поробеното население от двете страни на Балкана. Защото, както е известно, между потомствените български църковници се срещат „и свещенослужители предатели, негодици, юди от гледна точка на националните интереси на българския народ“⁵⁷. По-важното е, че цялата му дейност като организатор на търновския бунт, като дипломат била импулсирана от любов към българския народ. Д. Рали имал българско самосъзнание, българско самочувствие и гордост. Колко много се е различавал той от онези, които близо два века по-късно Паисий Хилендарски ще жигоса, загдето „не обичат да знаят за своя български род, а се обръщат към чужда култура и чужд език и не се грижат за своя български език, но се учат да четат и говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи“⁵⁸. Д. Рали с гордост декларираше и се подписваше като „архиепископ на Търново и цяла България“ (‘Ο Τορνόβου καὶ πᾶσης βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος’)⁵⁹. Това разбиране го ръководило, когато в писмото си до влашкия владетел Михай Витязул от 5 май 1597 г. се подписваше като вожд на всички българи *Dionisio per grazzia di Dio Arcivescovo Ternoviense dottoredi bulgari*⁶⁰. Наистина в писмо до канцлера на австрийския император Рудолф II, Вартоломей Пеззен, от 22 декември 1599 г.⁶¹ той се титулова съвсем скромно: *Dionisio Ralli Arcivescouo di Bulgaria*, но това е лесно обяснимо, като се има предвид, че то датира след разгрома на Търновското въстание и някогашният възглавитель на архиерейската катедра в старопрестолния град, прогонен от османските насилници, е поел нерадостния път на политическия изгнаник. В навечерието на самото въстание, по време на подготовката му той има по-друго самочувствие, което успял да наложи сред хората, с които контактувал. Неслучайно в писмата си до Борис Годунов от 1592 г. цариградският патриарх Йеремия II (1586 — 1595) нарича Дионисий „преосвященнаго Митрополита Търновскаго и властителя всея Болгарская земли“⁶². Макар и по-ограничено, император Рудолф II представя Дионисий като всебългарски архиерей в посланието си до руския цар, вероятно от октомври 1603 г.⁶³, като го назовава „Архиепископ Търновски и Български“⁶⁴.

Изобщо титулата на търновския архиепископ Д. Рали не била само традиционен реквизит на средновековния церемониал, а жизнеутвърждаващ фактор. В условията на османското владичество, когато всеки спомен за миналото величие на България играел определена революционизираща роля, тя отразявала в крайна сметка голямата идея за старата българска престолнина като всепризнат център на икономическото, политическото, общественото, териториалното, етническото и духовно-културното единство на българския народ. Това е бил изключително важен мобилизиращ исторически реквизит, използван по един внушителен начин за сплотяване на

поробените маси. В качеството си на ръководител на търновската църковна институция Д. Рали отстоявал авторитетно старите исторически традиции на Търновград и ги използвал в борбата срещу османските насилници за освобождението на българския народ.

За всичко това му помагала солидната подготовка, която получил в Рим⁶⁵, връзките, които установил с редица ръководители на православната църква, католицизма и протестантизма, тесните му взаимоотношения с цариградския патриарх Йеремия II, с владетелите на Русия, Австрия, Влахия и други. Немалка роля изиграло и обстоятелството, че бил племенник на известния велик везир Михаил Кантакузин, под патронажа на когото се включил в международните отношения на своето време. Получил тласък в кариерата си, първоначално Дионисий станал епископ на Кизик, главен град в Хелеспонт, край Дарданелите. По-късно по личното разпореждане на папа Григорий XIII (1572 — 1585) бил изпратен за преподавател в гръко-латино-славянската академия⁶⁶, основана около 1580 г. в Острог от княз Константин К. Острожки (1526 — 1608)⁶⁷. Известно време бил игумен на манастира Дрохобич в Източна Галиция.

В историята на българския народ започнал да играе активна роля след като цариградският патриарх Йеремия II, родом от Анхиало, с подкрепата на първенците от Галата го интронизирал за архиепископ на Търново. Това станало вероятно в края на 1585 г.⁶⁸, макар в изворите да няма преки сведения⁶⁹. Проведеният през май 1590 г. църковен събор в Цариград го натоварил да отнесе в Москва специалния хрисовул, с който се признавал законният (канонически) характер на Московската патриаршия, провъзгласена с личното участие на цариградския патриарх Йеремия II през 1589 г., когато за пръв руски патриарх бил избран Йов (1589 — 1605)⁷⁰. По-конкретно той трябвало да осведоми Кремъл, че съборът „определил на московския патриарх *нето място* (курсивът е на И. Снегаров)⁷¹ между православните патриарси (след йерусалимския)“⁷². Това решение се разминава генерално със съдържанието на грамотата, която Йеремия II подписал при интронизацията на патриарх Йов в столицата на руската държава за Москва като „Третия Рим“, като православно царство, надвишаващо всички останали, които съществували по-рано⁷³.

В състава на делегацията, оглавявана от Д. Рали, влизали видни представители на православната църква. Между тях се откроявал „архиепископ Гребенский, Болгарской земли, Калистрат“, Дамаскин, келарий на лаврата „св. Сава Освещени“, Кирил, игумен на Архангелския манастир, Логтин, игумен на Благовещения манастир⁷⁴. Както видяхме, епархийските митрополити в българските земи били сравнително добре застъпени в пратеничеството: освен Д. Рали участвували и архиепископът на гр. Гребен в Югозападна Македония, влизащ в диоцеза на Охридската архиепископия-патриаршия⁷⁵.

Мотивите, поради които патриарх Йеремия II натоварил Д. Рали с тази отговорна задача, са достатъчно ясно посочени в изворите; те не били само църковни, но и политически. В посланието си до руския патриарх Йов Йеремия го характеризира като „наш приятел, великаго Собора, инаго было послать невозможно, кроме его“⁷⁶. Това изказване достатъчно убедително разкрива голямото доверие, с което се ползвал търновският архиепископ в Цариградския патриаршески двор, поради което никой друг освен него не могъл да се справи толкова успешно с мисията, която му била възложена. В аналогичен дух са оценките за Рали и в писмото на Йеремия II до Борис Годунов (ок. 1552 — 1605)⁷⁷, новокоронования владетел на руската държава по това време. Препоръчвайки го като „мужа искуснаго и рода великаго“,

„возлюбления брат и наше смирение и съслужебника“, патриархът се обръща към големия руски държавник с молба: „а ти го приими също така както прие наше смирение и му покажи своята любов и грижа, каквато имаш към Великата църква като приятел Христов и благодетел и за което пишем към твоя светлост това извърши“. Много важно значение има многозначителното напомняне: „А той има думи, които ще извести на тебе, Господарю“⁷⁸.

Какви са били „думите“, които Д. Рали трябвало да извести на Б. Годунов, трудно може да се каже с положителност, защото няма преки данни в изворите, с които разполагаме. Като се вземе под внимание обстоятелството, че когато се намирал в Москва патриарх Йеремия II дал съгласие да оказва по-специални политически услуги на руското правителство, да служи на руското разузнаване⁷⁹, може да се допусне, че е ставало дума за осигуряване подкрепата на Кремъл в борбата срещу османците. Косвено основание за такова предположение дава обстоятелството, че в навечерието на Първото търновско въстание от 1598 г. разбирателството му с него укрепнало още повече. Както се вижда от двете писма на Рали до Михай Витязул от 12 и 13 март 1598 г., патриарх Йеремия II бил в продължение на двадесет дни в Търново и двамата сключили споразумение за съвместна борба. По този повод сам Дионисий пояснява: „и двамата очакваме с голямо нетърпение пратениците на твое величество тъй, както бихме очаквали съдния ден“⁸⁰. Всички тези сведения дават основание да се предположи, че ориентацията на Цариградската патриаршия към Д. Рали като ръководител на делегацията била продиктувана и от предварителната антиосманска насоченост на търновския архиепископ, която съответствувала на позициите на патриарх Йеремия II.

Възглавяваната от Д. Рали група пристигнала в граничния руски град Смоленск през май 1591 г.⁸¹ Оттук търновският архиепископ изпратил писмо до руския цар, „Благоверному и тихомирному, Богомъпочтенному, святому Царю нашему и Самодержцу всея России, Московскому, Казанскому, Астраханскому, Новгородскому и иныхъ, Православный Царь господинъ Теодоръ Йоановичъ!“⁸² Ако и да спазвал принципите на средновековния дипломатически церемониал, той изразявал в тези титли респекта на поробеното българско население спрямо руския владетел, неговата вяра в „святому Царю нашему“ като борец срещу агаряните, за освобождаването на поробените народи⁸³.

В писмото до руския цар Д. Рали изказва някои идеи, които разкриват дипломатическата му платформа, изработена за осъществяване мисията, която му била възложена. Като се опитва да обоснове родовата си връзка с византийските императорски фамилии, той пристъпва към задачите си. „Я смиренный Митрополит Дионисий, Тырновский и Ларский⁸⁴, Кантакузинов и Палеолог, и приятель от Патриарха съ Собора, меньший рабъ святія державы Царствия твоего, — пише Рали — припадаю на колени и челом бую Величеству твоему, и молю Христа Бога, да умножить державу твою и укрепить царство твое, и учинить тебя свыше всех Царей земныхъ. Амин. Исповедую державе твоей мое пришествие: посланъ я от Святейшихъ Патриархов и от всего Собора, принести Царствию твоему молитву и благословение, да и за тем что, по твоему повелению, поставил патриарх Иеремия на Москве Патриарха, и он, ради любви твоей и призрения что ему учинил, созвал Соборъ Патриарховъ, Митрополитов, Архиепископов и Епископовъ, да совершитъ поставление новаго Патриарха господина Йова; и для того еще собралъ всехъ Архиеереевъ и Патриархов, что Александрийского не стало“⁸⁵.

Цитираният текст от писмото, написано в стила на изящната византийска дипломатическа епистография, е показателно в няколко аспекта. На първо място, не е трудно да се разбере становището на Цариградската патриаршия, а наред с нея и на Търновската архиепископия за мястото и ролята на руския цар в коалицията срещу османските нашественици. Д. Рали съвсем определено изразявал надеждата руският цар да заеме челно място в борбата против поробителите на балканските народи, да стане най-силен на земята — „свыше всех Царей земных“. Това разбиране представлява своеобразна разновидност на концепцията, според която след падането на „двата Рима — Рим и Цариград, настъпва царството на „Третия Рим“ — Москва, най-новият център на християнската цивилизация, който ще разгроми агаряните и ще освободи поробените народи. Не напразно държавата на цар Теодор Иванович е назована „света държава“, „святия держави Царствия твоего“. Пожеланията да бъде укрепено неговото царство било подчинено на това схващане. Останалата информация в писмото поражда интерес дотолкова, доколкото осведомява московския владетел за официалната страна на посещението — предаване решението на Цариградския църковен събор за утвърждаването на Московската патриаршия

По-нататък търновският архиепископ осведомявал царя, че съборът отредил на патриарх Йов пето място сред православните патриарси. В същото време той пишел, че му било възложено като близък приятел („ближняго своего приятеля“) да предаде цялата истина на другите патриарси „около всего Черного моря, да и въ Мутьянской земле и въ Волошской, и у Киевского Митрополита чтобы именовался Патриархом“, декларирайки че носи грамота за новия патриарх Йов. Заключение то завършва с молба да получи пропуски с възхвала на царя: „ты же, благоразумный и достойный Царь, сотвори с моею приходе по воле Царствия твоего. По семъ буди на тебе молитва и благословение, да подарует Господь миръ и здравие и век долгий, а на враги одоление видимых и невидимых, аминь“⁸⁶.

Бързината, с която реагирали Кремъл след получаването на писмото, била необикновена. Руският владетел се разпоредил на войводите да пуснат митрополита и архиепископа заедно с останалите членове на групата от Смоленск в пределите на държавата. Възложено било на царския пристав да ги посрещне при Можайск и да ги разпита. Нетърпението, с което приставът пристъпил към изясняването на въпросите, които възбуждали двореца, показва по-особения характер на взаимоотношенията между Цариградската патриаршия и Московската държава. Преди всичко руският владетел се интересувал какви били обичаите на патриарсите, взели участие в заседанията на църковния събор. Молят ли се за здравето на владетеля? Споменават ли името на патриарх Йов в ектениите? Знае ли за това турският султан и неговите паши? Какви места заемали на събора митрополитите, архиепископите и епископите?⁸⁷ Такива били въпросите, които занимавали владетеля. В целия предварителен разговор, който не бил прикрит зад условностите на средновековната дипломация, ясно прозирало припряното желание да се разбере дали и доколко патриарх Йеремия II изпълнявал обещанията, които бил дал в Москва през 1589 г.

Какво голямо внимание било отделено на групата показват по-нататъшните указания на царя Т. Иванович, който се разпоредил да се дава на архиепископа и епископите специална храна — „Корм. . . почтеный“. От своя страна патриарх Йов изпратил при Воробьови врата новоспаския архимандрит и неговия ключар първи да приветствуват митрополита и архиепископа при слизането от каретата, да предадат поздравите на патриарха и неговото благословение, да се осведомят за тяхното здраве. Настанени в Новгородското подворие, гостите трябвало да изчакат развитието на събитията⁸⁸.

Каква била изненадата на групата, когато първоначалното нетърпение на руския владетел било заменено с необяснимо на пръв поглед отлагане на очакваната среща. Теодор Иванович вече не бързал да приеме архиепископ Дионисий и придружаващите го лица. Какви били причините за това е трудно да се установи с положителност, защото липсват преки указания в изворите, с които разполагаме. Вероятно това се дължало на допълнителните проучвания, които трябвало да бъдат направени, на по-нататъшното изясняване на руската позиция, на исканията, които трябвало да бъдат предявени. Най-сетне около един месец след пристигането, на 20 юни 1591 г. пратеничеството било прието в двореца в Кремъл. Застанал пред Посолската палата, откъдето се очаквало да излезе царят, кортежът влязъл в средната Златна палата, където монархът, седнал на престола, облечен в златна дреха, обграден от своите боляри и дворяни, трябвало да го приеме. Дякон Андрей Шелкалов, царският секретар, представил поотделно членовете на делегацията — отначало ръководителите — митрополит Дионисий с архимандритите Макарий и Евтимий като пратени от събора, а след това българския архиепископ с архимандритите от Света гора и Свети гроб, които „пришли за милостынея“⁸⁹. Интересно е да се отбележи, че съставът на групата бил разделен на две — едната част с архиепископ Дионисий били оценени „какъ присланными от Собора“, а другата част с „Архиепископа Болгарского с Архимандритами“, „которые пришли за милостынею“. Това деление, изглежда, имало само някакво протоколно значение в церемониала на приема, но фактически не ще да се е отразило върху фактическото отношение на московската общественост спрямо пратеничеството.

Ставайки от мястото си, Теодор Иванович приел благословията на българските архиереи, а митрополит Дионисий му предал благослова на цариградския патриарх Йеремия II и другите източни патриарси. Царят проявил интерес за здравето на патриарха: „Отца нашего и богомольца Иеремию Патриарха, как Богъ милиует и во спасеньи ли пребываетъ?“ В отговор архиепископ Дионисий заявил: „Божиею милостию и твоим Государевым жалованиемъ, Патриарх Йеремия здоровъ и молитъ Господа Бога, от твоей святой, великий и царской державе“. От името на Йеремия II Рали произнесъл реч. В речта заявил, че по царско желание и молба патриархът поставил патриарх начело на Русия, свикал събор в Цариград и утвърдил това постановление, грамота⁹⁰, която митрополитът предал на царя от името на целия събор.

По-нататък в тази сравнително подробна реч се разказва за интронизацията на патриарх Йов, за утвърждаването на руската патриаршия, на патриарх Йов, „для того сия уложенная грамота утверждена для памяти во веки, лета 7098, месяца Мая“⁹¹.

От своя страна Д. Рали поднесъл на руския владетел и неговата съпруга Ирина редица скъпоценни подаръци. Благословието на патриарх Йеремия II, предадено на царя и царицата, влизало в програмата на традиционните средновековни отношения, както и връчването на част от мощите на мъченик Панталеймон и Мария Магдалена. Качествено по-други измерения придобивали останалите подаръци, които търновският архиепископ поднесъл на руския владетел. От свое име той му връчил в дар царска корона с драгоценни камъни и бисери („венецъ царский золотой“), а на царица Ирина друга корона⁹².

Ето един акт, който протезава широки обществено-политически и народностно-културни измерения. Преди всичко възниква въпросът: чии са били короните, които Рали предал на руския цар и на съпругата му? Не би ли

могло с известно основание да се предположи, че това са били короните на старите търновски царе и царици, запазени след падането на българския старопрестолен град през 1393 г. и съхранявани от овакантената патриаршеска катедра, единствената оцеляла официална институция, която, макар и превърната в архиепископия, била възглавявана от гръцки митрополити⁹³, но продължавала да съществува? Ако това са били пък короните на византийските императорски династии, което е по-малко вероятно, не е ли могъл да ги отнесе в Москва патриарх Йеремия II при своето посещение. Повече основания могат да се приведат в подкрепа на възможността Д. Рали в качеството си на търновски митрополит да е предал короните на българските венецносци. Може би по този начин той изразявал в символична форма незагълхващата надежда да бъде възстановено българското царство с помощта на руския самодържец, получил българските династически реликви. Това са предположения, които не излизат извън границите на вероятностите главно поради липса на допълнителни сведения в документалните свидетелства, с които разполага историческата наука.

От друга страна, трудно може да се допусне, че осиромашалата в условията на робството търновска архиепископия, чиито представители отивали в Русия да просят милостия, е могла да намери допълнителни средства да поръча или купи корони, за да ги отнесе в Москва. В края на краищата установяването на истината за произхода на тези корони е задача на бъдещите изследователи. Засега по-важно е да се подчертае, че поднасянето на короните от страна на търновския архиепископ било един многозначителен обществено-политически акт, с който се признавало правомерното законосъобразно съществуване на руската царска институция, която в тази епоха получавала официалната санкция на европейските владетели. Като се има предвид, че през Средновековието обикновено корони раздавали преди всичко църковните ръководители, може да се каже, че церемониалът по връчването на короните отразявал по своеобразен начин все по-нарастващото българско съзнание и самосъзнание на архиепископската институция и нейния предстоятел като единствен официален представител на поробеното българско царство. Това било един блестящ символичен жест, в който рефлектирали силни патриотични импулси, една проява, която отразявала началните искри на възникващата българска нация. Неслучайно Д. Рали имал ясното убеждение, че бил „екзарх на цяла България“, „властител на цялата българска земя“. В онази епоха кой друг могъл по-авторитетно да отрази възжеланията на поробения български народ за народностна самостоятелност, за независимост, социална правда и свобода?

В същото време българският архиепископ от Гребен Калистрат заедно с четиримата архимандрити поднесли на царя мощи на светци. Останал доволен, самодържецът ги изпратил с чест в подворието, като им били дадени ястия и пития от царската трапеза.

Така приключила аудиенцията на делегацията на Цариградската патриаршия в Кремъл. Тя протекла добре: замислите, които я движили в основни линии, се осъществили. Нямало основания за недоволство.

По-късно, на Спасовден, по волята на владетеля митрополитът и архиепископът били поканени при патриарх Йов, когото заварили да се облича в одеждите си в средата на Успенския събор. Те приели от него благослов, а архиепископ Дионисий произнесъл реч от името на цариградския патриарх. Предавайки грамотата, той се включил в процесията⁹⁴.

В писмото на патриарх Йеремия II до руския патриарх Йов наред с обикновените църковни обръщения, които се разменят, заедно с познатата информация за устройството на новата руска църковна институция се срещат

някои оценки, които допълват общата характеристика на търновския архиепископ като дипломат. Патриарх Йеремия отбелязва, че Д. Рали бил избран за ръководител на делегацията по повеление на църковния събор. След това го характеризира като „царски сродник“, от Кантакузините и Палеолозите, които преди владеели константинополския скиптър, моят приятел“. По-нататък изтъква, че го изпраща „к самодержаному, святому Царю нашему, всея Руси, челом бить“. Ще рече, мисията имала не само църковен, но и държавен характер. Обръщайки се към патриарх Йов като към свой личен приятел, Йеремия II отправя молба да го приеме и да му помогне, понеже „той е наш приятел, от Великия събор, друг освен него не беше възможно да изпратим“⁹⁵.

В другата грамота, която имала частен характер, патриарх Йеремия II известява за своето благополучно пребиваване в Цариград, че изпраща митрополит Дионисий с „благословие за богопоставения цар с неговата царица“, със съборна грамота. Същевременно той моли „прият ели с благословениемъ и тихомирем, пострадахъ объ немъ предъ Царскою светлостію, и попечитися святому, высочайшему Царю, да сотворишь пригожую помощь, каковую обещашъ въ своей палате, при поставлении на патриаршество Йова, ибо другой надежды ни на кого не имеютъ, кроме какъ на Бога и святого Царя“⁹⁶. Ще рече, цариградският патриарх отново декларира пълното си доверие спрямо търновския архиепископ. Непокколебимо изразявал надеждата в руския цар като единствена опора, на която може да се разчита.

Сравнително късно, едва през октомври с. г. Д. Рали посетил болярина Борис Годунов. Причината за това се дължала на обстоятелството, че чак на 5 октомври търновският архиепископ споделил пред дякона Шелкалов, че носи грамоти за Борис Годунов. От своя страна Годунов трябвало да докладва на царя, да получи позволение от него и тогава да го приеме в двореца си. Съпроводен от преводача Свастин Дмитриев, Д. Рали се отправил за дома на могъщия руски болярин, разположен срещу катедралната църква. Слизайки от коня при самата стълба на мостика, гостът пристъпил в неговата къща. Разделени на три групи, хората на болярина го очаквали, облечени в празнични дрехи — една част го посрещнала при портата, друга — при стълбищата, трета — при пруста. Застанал пред дверите на средната зала със своя хор, Б. Годунов посрещнал тържествено пратеника на цариградския патриарх, приел неговия благослов и го разпитал за здравето му. Д. Рали му поднесъл подаръци и благословение от патриарх Йеремия — част от мощите на св. Панталеймон. От свое име му предал два златни атлаза, сабя дамаския, два ценни съсъда. Б. Годунов приел мощите, но отклонил даровете, като казал: „Великий господинъ Митрополит Дионисий, намъ у васъ даров братъ не подобает, а довлѣет намъ васъ видѣть и даритъ чѣмъ нас Богъ благослови“⁹⁷.

Митрополитът обаче останал непреклонен, той помолил Годунов да не го оскърбява и да приеме подаръците. Боляринът поискал да вземе само два ценни съсъда и, сядайки на своето място, го помолил да седне от дясната му страна, на големия миндер. Като поседели и поговорили немного, боляринът го освободил, казвайки че храна не е поръчал, понеже го чакали много държавни дела, а ще му изпрати ядене. Рали връчил на руския болярин две грамоти, едната съборна, идентична с тази, връчена на патриарх Йов, другата — частна. В съборната има един отличителен абзац, в който се казва, че целият събор се възраждал за поставянето на московския патриарх по волята на царя и желанието на Годунов. Що се отнася до частната грамота в нея се срещат някои допълнителни шрихи, които обогатяват знанията за Д.

Рали. Напомняйки на руския болярин, „что обещали благоверный Самодержецъ и Царица наша воздать достойную помощь, и ныне тому время приять милость царскую“, патриарх Йеремия II продължава: „Затова ние избрахме и изпратихме при светия Цар и при тебе, нашият господинъ, изкусния мъж и от велик род, от бившите константинополски царе, преосвещения търновски митрополит и властител на цялата българска земя, в светия дух възлюбления брат на наше смирение и съслужебника, господин Дионисий, и той пред нашето патриаршеско лице бе избран от целия архиерейски събор“⁹⁸.

В цитирания откъс особено значение има не мисълта за връзката на митрополит Д. Рали с бившите византийски императори, а оценката за него като „търновски митрополит и властител на цялата българска земя“. Това означава, че взаимоотношенията придобивали политически характер. Подготвяли се предпоставки за реализацията на бъдещите планове на архиепископа за освобождение на българските земи. Не напразно патриарх Йеремия II призовава руския болярин да го приеме така, както приел и него самия, да му покаже своята любов и грижа. Многозначителното вмъкване, че той има да му предаде нещо важно („А речи у него есть, те он иместить тебе Государю“), дава основание да се предположи, че става дума за събития от съществено политическо естество.

Когато разговорът между Д. Рали и Б. Годунов приключил, последният го изпратил до мястото, където го бил посрещнал в своя дом, като до стълбището и вратите го съпроводици неговите хора. Така завършила визитата на търновския митрополит при болярина Годунов, която отбелязала важен етап в развитието на взаимоотношенията му с руските държавници.

По време на своето посещение Рали помолил за разрешение да се поклони пред мощите на „Св. Сергей“, разположени в неговата лавра „Живоначална Троица“. Царят дал съгласие и той пристигнал в лаврата. Била му оказана почит, равна на патриаршеската. По разпореждане на пристава сложили трапеза, дали му милостиня, дарове. Получили дарове всички, които придружавали митрополита: Йеремия, архимандрит от манастира „Св. Сава Освещени“, двамата архимандрити Макарий и Евтимий, архидякон Кирил от Архангелския манастир, келарят Дамаскин. В групата влизали също така архимандрит Неофит от Панталеймоновския манастир в Атон, строителят Йоаким, архимандрит Григорий от Хилендар, Методий от Преображенския манастир, архимандрит Дамаскин от Метеорските гори, Атанасий от Душкия манастир, старецът Софроний от Ватопед и други свещеници⁹⁹.

В края на годината царят се разпоредил митрополит Дионисий да се яви при него в двореца на прощален обед в дворцовата трапезария. Владетелят подарил на митрополита кадифе, скъпоценни камъни, атлас, сребърна чаша, 40 сокола, кожи от златки, сто рубли — всичко 310 рубли, кована икона на богородица, златен филон, оплетен с бисери. От страна на царицата митрополитът, получил подобни дарове, които възлизали на 180 рубли. Неговите придружители архимандритите Макарий и Евтимий, архидяконите, архимандритите от Света гора, старците и другите хора също така получили различни дарове¹⁰⁰.

Наскоро след това, на 19 декември с. г. по разпореждането на царя търновският митрополит бил посрещнат тържествено от архимандрита и братята на Чудовия манастир. Братството, начело с архимандрита, го очаквало пред вратата. След извършването на всеобщо богослужение настоятелят на манастира го приветствувал с реч, в която му изказал благодарност „за все великие труды его и звал на следующее утро къ обедни и на братскую трапезу, во время кое наделил его обычным дарами“.

Повече от месец подир своето прощаване с Д. Рали царят заповядал той да се сбогува с патриарх Йов. Придружен от своите архимандрити и старци, в присъствието на посолския дяк митрополитът пристигнал в двора на патриаршията. В Съборната църква той присъствувал на молебен, посветен на чудотворците Петър, Алекси и Йона. Тържеството имало за цел да покаже на гостите величието на руския патриарх. По двора били подредени стрелци, по прустовите — поддъжци и патриаршески болярски деца, облечени в нови дрехи. Патриарх Йов седял на мястото си в столовата на бялата палата. Вляво от него били Геласий, митрополит Сарски и Подонски, Митрофан, архиепископ Рязански, а по скамейките — старците от катедралната църква. От дясната страна на патриарха седяли архиепископите Йона Вологодски, Арсений Еласонски, архимандрити и игумени, а по-нататък дворяните и служителите, дяците и патриаршеските болярски деца в нови дрехи¹⁰¹.

При влизането на митрополит Дионисий патриарх Йов станал, прочел „достойно ест“, завършил молитва и благословил госта. След това патриархът казал: „Въ великой Государя нашего, благочестиваго Царя державе, в добромы и здаровье пребиваешъ и нетъ ли какихъ трудностей?“ В отговор на въпроса Д. Рали заявил: „Божиею милостию и Государевымъ жалованьемъ и вашимъ благословениемъ, мы здоровы и всемъ спокойны и предовольны.“

След размяната на взаимни церемониални реплики, патриарх Йов разказал за своето избиране за глава на руската църква и достигнал до пристигането на самия Дионисий с грамотите, като заявил, че и на него също така ще бъдат дадени грамоти за патриарха и за целия събор. На свой ред търновският архиепископ подробно разказал за събора на патриарсите. Специално внимание заслужава споменаването, че сам той ходил във влашката земя при воеводата¹⁰², за да могат архиереите в неговата държава да поставят ръцете си върху грамотата, което те направили с радост. В процеса на разговора митрополит Дионисий съветвал патриарха по всякакви духовни дела да се допитва до вселенския патриарх, също така и до другите патриарси. Занапред патриарх Йов трябвало да избере някои от гръцките митрополити или архиепископи, който е способен за това, и да го угълномощи да му бъде представител при вселенската патриаршия. Патриарх Йов, въздържайки се да вземе ясно отношение, отговорил, че по този въпрос щял да се посъветва с царя и събора и „учинитъ как будетъ приличнее“¹⁰³.

Разделяйки се с Д. Рали, патриарх Йов предал своите поздрави за вселенския патриарх Йеремия II. По такъв начин прощалната среща между двамата приключила.

Мисията на търновския архиепископ в Москва, осъществявана от май 1591 г. по средата на февруари 1592 г., продължила девет месеца и половина¹⁰⁴. През средата на февруари 1592 г. царят се разпоредил да изпратят митрополита на път, като заповядал да го придружи до Чернигов болярският син, вероятно синът на Б. Годунов. Заедно с групата били изпратени десет човека, болярски деца, и двадесет стрелци, въоръжени с тежки пушки, които в Брянск трябвало да бъдат сменени от друга група, по-голяма. Тези предохранителни мерки били взети, вероятно, поради неспокойната обстановка, която настъпила в Русия по онова време — бунтовете на селяните и пр.¹⁰⁵ Преди още да пристигне в Чернигов делегацията била застигната от дворянин, който носел грамоти и помени за патриарха, които трябвало да връчи на митрополита. Б. Годунов се разпоредил да предадат от негово име подаръци за йерусалимския патриарх, за келария на лаврата „Сава Освещени“ Дамаскин, който придружавал Дионисий заедно със своя архимандрит, и другите атонски настоятели¹⁰⁶.

В пространна грамота до патриарх Йеремия II руският цар обосновава позицията на руската държава по църковния въпрос. Владетелят назовава патриарха „учител на православните веления, твърд стълб на православието за всички християни и крепък за Христа страдалец“, който дал своя принос за уреждането на руската патриаршия. В исторически аспект по-нататък той се спира на някои моменти от развитието на църквата в „стария Рим“, респективно в падането в Аполинариевата ерес, изпълването на Римската църква и цяла Италия с „нечестиви учения“, отпадането на западната църква от източната и пр. След това Теодор Иванович описва своята роля при избирането на митрополит Йов за руски патриарх. Много важен елемент в грамотата представлява новото структуриране на християнската църква, направено в съответствие с позициите на Кремъл. Това е своеобразна теологическа обосновка на концепцията за Москва като „Трети Рим“. Според руския цар както в древността вселенският патриарх Силвестър, т. е. папа Силвестър I (314 — 335) „от свято го чествия почтен“, тъй и негово „Архиерейство соборно уложили, вначал е именоваться и въ Папино место быть тебе Йеремии, Божию милостию Архиепископу новаго Рима и Вселенскому патриарху“. Основавайки се на примери от историята царят изразявал недоволство от това, че руският патриарх бил поставен „ниже всех“ и отправил искането той да фигурира непосредствено след римския папа и патриарсите на Цариград и Александрия. С други думи, в Москва се оформило разбирането той да заеме трето място в йерархическата структура на християнската църква¹⁰⁷. Това съответствувало на концепцията за Москва като „Трети Рим“.

Във връзка с това А. Муравъв основателно предполага, че дългото забавяне на митрополит Дионисий в Москва се дължало на недоволството на „благочестивия самодържец“ от това, че била подценена руската църква. Затова той не бил допуснат веднага да се срещне с патриарх Йов, понеже „царят твърдо бранел идеята за първенството на своята църква пред антиохийската и йерусалимската, едва отстъпвайки на йерусалимската, понеже нейният първосветител носил още свръхимето папа и званието „вселенски съдия“¹⁰⁸. Това съображение, изказано след задълбочено изучаване на документалните свидетелства и след критично осмисляне на руската позиция, не е лишено от основания. Действително начинът, по който дипломатията в Кремъл осъществявала своите замисли, се отразил върху срока на времепребиваването на делегацията на Цариградската патриаршия в Москва, оглавявана от архиепископа на Търново.

В заключение на своята грамота царят, засягайки отново посещението на митрополит Дионисий в Москва, подчертава че съборът постановил името на патриарха да се споменава по предишния устав, т. е. патриарх Йов да бъде споменаван на трето място. „И сега — продължава Теодор Иванович — пристигна от името на вселенския събор честнейшият митрополит Дионисий, а чрез него и всички светейши патриарси и целият събор на гръцкото царство, писмено и словесно оповестиха, че по твое то известяване, съветвайки се за цялото велико дело на събора възлюбиха това и твърдиха на веки: да бъдем ние и който да бъде след нас във великото руско царство патриарх равностепен и почитан в божествените служби с всички вас, вселенските патриарси.“ След като припомня всичко това, царят повтаря отново своите изходни оценки за митрополита на Търново, когото оценява като „мъж духовен, свят, от рода на прежните гръцки царе“. Ще рече, версията за родовата връзка на Д. Рали с византийските императорски фамилии била вече възприета в Кремъл и пусната в обръщение. „Честнейшият митрополит Дионисий — обобщава Муравъв — бил почетен от господаря с голям подарък, виждайки неговото благочестие и учение във всяка премъдрост, и го

изпратил до всички вселенски патриарси¹⁰⁹. Това признание за качествата на търновския архиепископ допълва общата оценка за него като образован архипастир, като културен представител на Източната църква.

В писмото на Теодор Иванович до патриарх Йеремия II името на търновския архиепископ се среща и при споменаването на помощта, която изпратил чрез него от своята хазна. То фигурира също така и в грамотата, дадена от Б. Годунов на келария на архангелския манастир „Св. Сава“¹¹⁰. По такъв начин неговото присъствие се чувства в цялата преписка, свързана с уреждането на материалните взаимоотношения на руската държава с източните патриарси. Той направлява умело взаимоотношенията между двата големи центрове на християнската църква — цариградския и московския.

Д. Рали напуснал пределите на руската държава, поемайки определени задължения спрямо Кремъл, които били от разузнавателен характер. Той дал съгласие посредством своя племенник Иван Греченин, служител в султанския двор, да информира руския цар за всичко в Османската империя, което представлява интерес. За услугите, които трябвало да върши неговият племенник, му било изпратено царско възнаграждение¹¹¹. С една дума, бил завербован да служи на московското разузнаване, станал руски резидент.

Търновският архиепископ приключил успешно своята официална мисия в Москва — да предаде решенията на цариградския църковен събор за признаването на Руската патриаршия. Своята най-важна задача, която обаче не е отразена ясно в изворите, но за която можем да се досещаме — да привлече могъщата руска държава в борбата срещу османските завоеватели, той не успял да осъществи. Макар да проявил голяма дипломатическа активност, той не могъл да промени политиката на руската държава за временно разбирателство със султанска Турция. Имало обективни закономерности, които се оказали по-силни от неговите субективни планове. Както се знае, примирителното отношение на руския цар спрямо нашествениците от Азия по това време се налагало от сериозни вътрешни и външни причини. В страната бушувала остра класова борба, положението на престола не било стабилно¹¹². Ордите на Кримския хан Казъ-Гирей застрашавали столицата Москва. Бушувала войната с Швеция¹¹³. Ако и да подкрепяла антиосманските борби в Молдавия, Русия се въздържала да се включи открито в антиосманското движение.

Ето защо в Москва Д. Рали бил инструктиран да съдейства заедно с патриарх Йеремия II за укрепване доверието между Русия и Турция. В такъв смисъл били и запорекданията, които му предал руският посланик в султанската империя Григорий Нащокин, пристигнал в Цариград през 1592 г. Наистина в Москва било наредено на Нащокин да се съветва по възникващите проблеми с патриарх Йеремия и архиепископ Дионисий. Пристигайки в Цариград, той им напомнил даденото от тях в Москва обещание: „государю служили и Мурад-салтана на всякое добро наводили, чтоб с государем, царем и великим князем салтан похотел быти в крупной дружбе и любви“¹¹⁴. Като дипломат Д. Рали вероятно е разглеждал стратегията на руския цар като временна позиция¹¹⁵, с която той в момента по необходимост, изглежда, се е примирявал, макар и не за дълго.

Ако и да не срещнал пълно разбиране при осъществяването на своите освободителни планове в Москва, Д. Рали проявил забележителни качества на дипломат. Той умело лавирал сред противоречията, които възниквали между вселенската църква и младата Руска патриаршия, която се борела за своето утвърждаване. Неговата тактика била поставена на изпитание, когато патриарх Йов предложил да се допитва по всякакви духовни дела до вселенския патриарх и поради далечните разстояния да избере един от

гръцките митрополити или архиепископи, който да го представлява пред патриаршията. Това предложение не срещнало положителен отзвук, макар да имало известни основания. Отказът, който срещнало предложението му, не се отразил неблагоприятно на хода на преговорите. Своите качества на голям дипломат Д. Рали проявил през време на срещата с цар Теодор Иванович, при която поднесъл на владетелската двойка корони. Това било важен политически акт, който разкрива дълбоките му замисли като ръководител на една църковна катедра, пазител на патриаршеските традиции на Търново. Дали в Москва са разбирали достатъчно ясно дълбокия смисъл на жеста, е трудно да се каже. В него се проявяват мащабите, с които мислел и действувал този търновски духовен властелин.

Великолепните си възможности на дипломат Д. Рали проявил и в беседата си с патриарх Йов, проведена в патриаршията. Разговорите разкриват търновския архиепископ като гъвкав мислител, като активен събеседник. Той взимал инициативата при поставянето на въпросите, които го интересували, проявявал оперативност, гъвкавост, ловко отстъпвал, когато разбирал, че тезите, които отстоявал, трудно могли да се приемат. Неслучайно оставил неизгладими впечатления в съзнанието на своите партньори.

Що се отнася до визитата при Б. Годунов, тя също така се отличавала с дълбок замисъл, със знамах на мисълта и реализацията. Сравнително късното искане да се срещне с всеилния болярин вероятно не ще да се е дължало само на това, че едва на 5 октомври осведомил Шелкалов за грамотите, които трябвало да предаде на именития шурей на руския цар. Като се има предвид писаното от патриарх Йеремия II, че имал да му съобщи нещо важно, може да се допусне, че забавянето на визитата представлява тактически ход. Между другото Д. Рали добре е разбирал, че посещението при фактическия ръководител на руската държава, който дърпал конците на вътрешния и международния живот в Русия, имала не по-малко, ако не и по-голямо значение, отколкото беседата със самия цар. Опитът на Годунов да отклони подаръците, които му поднесъл, изглежда, били някакъв отглас на създалото се в Москва предубеждение, че митрополитите от южнославянските земи са бедни и отиват в руската столица, за да просят. С достойнство, което не подлежи на съмнение, търновският архиепископ вероятно е разсеял предубеждението. В разговорите, които провел, в разбирателството, което постигнал отново проличава достолепието на Рали, неговата висока класа на църковен ръководител, на дипломат.

Както се вижда, той оставил добро впечатление в руските ръководни кръгове — политически и църковни, привлякъл върху себе си вниманието на обществеността с въпросите, които обсъждал, с предложенията, които направил. Той дал да се разбере, че се включва целенасочено и активно в осъществяването на руските планове за международно укрепване и утвърждаване на руската патриаршеска институция. Това проличало не само в даденото съгласие да служи на руското разузнаване, но и в цялата му обществено-политическа и църковно-религиозна дейност.

Изпратен тържествено от царския двор и патриаршията, натоварен с подаръци, Д. Рали се отправил за столицата на османската империя — Цариград. По всичко изглежда, когато пристигнал благополучно, той пристъпил към изпълнение на обещанията, дадени в Кремъл — за поставянето на руския патриарх на трето място в структурата на вселенската патриаршия. Колко много държали в Кремъл за разрешаването на този въпрос, показва фактът, че още същата 1592 г. в Цариград пристигнали царският посланик Григорий Нащокин и поддякон Андрей Иванов, които донесли подаръци на гръцкото духовенство. На другата година царят

изпратил отново милостиня за Атон по дякон Иван Кошурин¹¹⁶. През януари 1593 г. царят възложил на Трифон Корабейников и Михаил Огарков да раздадат милостиня за здравето му в Цариград, Александрия, Антиохия, Йерусалим и Синай на патриарсите, архиерейте и манастирите, а също така и на бедните в размер на 5564 унгарски жълтици, 8000 собола и различни принадлежности. По разпореждане на руския цар от И. Кошурин трябва да бъдат взети соболи, дадени му в Москва — 300 рубли, 600 унгарски жълтици¹¹⁷ и раздадени за здравето на владетеля на търновския митрополит, на охридския епископ, във Влахия, в съборната църква, и на архиерейте, които щели да бъдат при Корабейников и при патриарх Йерекия. Поводът за раздаването на милостинята бил различен — най-често за здравето на царя, по случай раждането на царевна Теодосия и др., то в края на краищата всичко се давало „ради великото и радостното събитие, учреждения патриархии в Руси, дабы милость царская и имя сего новаго патриаршества, громки были по всему Востоку“¹¹⁸. Всъщност ставало дума за официално признаване третото място на Московската патриаршия.

Вероятно не без настояването на търновския архиепископ Д. Рали на 12 февруари 1593 г. в Цариград бил свикан голям събор, на който било разгледано искането на руския цар за преразглеждане и пререшаване въпроса за мястото на руския патриарх. В заседанията на събора взели участие източните патриарси и множество митрополити и епископи. Александрийският патриарх Мелетий Пигас (1590 — 1601)¹¹⁹, който не одобрил начина по който патриарх Йерекия II интронизирал московския патриарх¹²⁰, формулирал решението на църковния събор, което фактически повтаряло становището на предишния църковен синод от 1589 г. На московския патриарх било отредено отново пето място в диптихите на църковния събор¹²¹. При все това в Русия не престанали да отстояват и популяризират идеята за Москва като „Трети Рим“.

Ако и да не смогнал да осъществи поръката на руския цар, Д. Рали продължавал и напред да се ползува с доверието на Кремъл. От шестотинте жълтици, съхранявани от И. Кошурин, на търновския митрополит Дионисий, който се намирал по това време в Цариград, били дадени 100 жълтици, на охридския архиепископ Гавриил — 40¹²². Като се има предвид, че на александрийския патриарх Мелетий Пигас, който оглавявал групата, която противостояла на патриарх Йерекия II, били дадени 300 жълтици, може да се предположи, че размерите на даренията преследвали определена цел¹²³, свързана с укрепване международното положение на руската църква.

Каква дейност развил Д. Рали по-нататък в изпълнение на обещанията, които бил дал в Москва, е много трудно да се установи с положителност, защото липсват конкретни сведения. Във всеки случай от данните се вижда, че той разширил своите контакти с онези политически дейци, които били настроени антиосмански. Поради това никак не е случайно, че активната му дипломатическа дейност била свързана с политическите планове на влашкия княз Михайл Витязул, на император Рудолф II, на княз Сигизмунд Батори и други. Продължавайки да поддържа взаимоотношенията си с руския владетел, който не давал достатъчно твърди гаранции да участва в борбата срещу Османската империя, той насочвал погледа си върху онези сили, които в една или друга степен могли да окажат подкрепа при създаването на една широка общоевропейска коалиция срещу Османската империя.

Кога точно назрява у него идеята за организиране на въстанието в Търново, засега е все още трудно да се установи. Всеки случай, още когато бил в Москва, получил поръчение „в Волошскую землю к Воеводе, с вестию, чтобы его державы Архиереи приложили также свои руки в грамате, что и

учинили с радостю“¹²⁴. Това ще рече, че търновският архиепископ трябвало да се срещне с влашкия княз Михай Витязул, който вече играел видна роля в антиосманската коалиция на Балканския полуостров. В усилията си да укрепи своите позиции, да извоюва свободата и независимостта на Влахия Михай организиран на 13 ноември антиосманско въстание, разгромил 2000-та армия на турския емир в Букурещ и пристъпил към установяването и укрепването на властта¹²⁵. Османската феодална тирания била отхвърлена и в Молдавия, където Арон Вода развял знамето на бунта в Яш, разгромил султанските военни подразделения, ликвидирал местните протурски елементи, конфискувал имуществата на великия болярин Мелештан „за измяна“¹²⁶.

Установил тесни контакти с М. Витязул, който през 1594 — 1595 г. организиран антиосмански набези в българските земи, опожарил Оряхово, Никопол, Хърсово, Силистра¹²⁷ и пр., Д. Рали пристъпил към организирането на по-тесни взаимоотношения и връзки с редица други феодални владетели. Едва ли могат да се приведат сериозни основания, които да подкрепят твърдението на Йорга, че същият този Дионисий, който през март 1595 г. посетил с някаква мисия Трансилвания, не бил Рали¹²⁸. С известна вероятност този духовник би могъл да се идентифицира с търновския архиепископ. Ако не беше така, надали само няколко месеца по-късно, когато Михай Витязул станал васал на император Рудолф II, императорските емисари, установили се в Търговище, биха писали на Дионисий да подпомогне княза „или някой друг“, когото предпочете императорът, „щом императорските знамена се развоят в България“¹²⁹. От цитирания текст може да се заключи, че по това време търновският архиепископ вече осигурявал външната подкрепа на бъдещото въстание.

Ако се приеме, че посетилият през март 1595 г. Трансилвания бил Д. Рали, може да се поддържа също така, че той влизал в делегацията (а може би я е възглавявал), която през пролетта на същата 1595 г. пристигнала в Седмоградско, за да уреди взаимоотношенията и да осигури подкрепата на седмоградския владетел Сигизмунд Батори в подготвяния бунт. В разговор със Сигизмунд българските пратеници докладвали, че са осигурили 30 000 въоръжени лица, че разполагали с оръжие, скрито в земята, но чакали да им се даде знак, за да се вдигнат на борба. Искали само да им се изпратят подготвени офицери, които да командуват въстаниците¹³⁰. Българските пратеници заявили, че населението ще се вдигне единодушно, щом князът им изпрати подкрепа. Българите щели да завардят проходите и да си опитат щастието, „до последния човек“. Едва година по-късно, 1596 г., Т. Балина изпратил писмо до Сигизмунд, в което го информирал за състоянието на военните сили в османската империя и отново декларира готовността на всички да се включат в бунта, но отправил настоятелна молба към него да изпрати известен брой хора и един добър военачалник¹³¹.

Не е сигурно, но е напълно вероятно Д. Рали да е бил включен в българското пратеничество, което през февруари 1597 г. се отправило за Прага, за да разговаря с императора Рудолф II относно борбата срещу османските завоеватели. Освен българските представители в групата участвували посланици на С. Батори и М. Витязул. Името на Рали не е изрично упоменато в изворите, но Т. Балина и П. Джорджич фигурират. В разговорите делегатите от българските земи отправили искане да получат военна подкрепа. В отговор на молбата император Рудолф II дал съгласие да изпрати 6000 войници — 4000 пехотинци и 2000 конници, обещал да осигури и финансова помощ. От своя страна българските делегати изразили готовност да снабдяват армията с необходимото продоволствие. За решенията, които се

взели, бил информиран австрийският княз Матей¹³², бъдещият император на „Свещената Римска империя“.

В изпълнение на плана за вдигане на въстанието Д. Рали се установил в с. Армелин, недалеч от Никопол, откъдето с писмо от 12 март съобщил на М. Витязул, че получил писмото му и дигнал „на крак християните“. За въоръжаването на бунтовниците изразходвал 1000 жълтици, а за изхранването им — 260 кофи жито. По-нататък архиепископът съобщава, че поканил в Търново митрополита на Одрин, който престоял при него в продължение на 20 дни. Очаквал да пристигне и той самият, но напразно. С безпокойство споменава за някакви преговори за мир със султана и го предупреждава да не се мами от „красивите думи на турците“, защото българите го очакват с надежда, вярата им в него се засилва. В писмото, което му изпраща на втория ден от пристигането си в с. Армелин, Рали подчертава надеждите, които християните хранят към него като ръководител на борбата. „Не пиша тези редове на Твое Величество — заявява той, — за да ми изпратиш пари или други подаръци, а защото моята съвест ме задължава“¹³³.

Това напомняне отново разкрива дипломатическия афинитет на този бележит ръководител на антифеодалния бунт в българските земи под османска феодална зависимост, неговата тактичност при организирането и охраняването на коалицията. Ще рече, борбата за освобождението на българския народ, в която той привлякъл молдавския княз, за него била задължение на съвестта. Антифеодалната съпротива придобивала етична мотивация. Ето защо той толкова неотклонно воювал за отхвърлянето на робството.

Както изглежда, напомнянето, което Рали отправил до влашкия княз не останало без отзвук. В писмо до император Рудолф II от септември с. г. М. Витязул го моли да осигури издръжката на „една армия от 2000 души, понеже имам споразумение с българския митрополит“, който го осведомил, че разполагал в готовност с 30 000 души. Ангажиментите, които се поели, били скрепени с клетва¹³⁴. Коалицията срещу османците се разширявала и укрепвала. Подготовката на българския бунт придобивала международни измерения.

За да реши редица практически проблеми по подготовката на въстанието, Д. Рали пристигнал във Влашко и се установил в двореца на М. Витязул. В една декларация на немски език, която австрийските емисари му дали да подпише, се изказва увереност в победата над турците. Когато в България се развееят знамената — подчертава се в тази прокламация, — населението в цяла Македония и Гърция ще отхвърли робството. Сам търновският архиепископ изразил непоколебимото си убеждение, че след обявяване на въстанието за няколко дни биха могли да въстанат 200 000 души и Цариград ще бъде застрашен¹³⁵. Планът за разширяването на въстанието, за неговия обхват, за перспективата да се нападне столицата на Отоманската империя, набелязан от него, показва военни познания, резултат от определена стратегия и тактика, породена от сравнително добро познаване историята на военното искусство. Друг е въпросът, че идеята за покоряването на Цариград страда от известна доза утопизъм.

В ръководството на подготвяното въстание Д. Рали заемал активно участие. Наред с никополския първенец Тодор Балина и дубровнишкия търговец Павел Джорджич търновският архиепископ възглавявал антифеодалната съпротива на населението в Северна България. Както е известно, в бунта се включили някои митрополити: русенският Йеремия, шуменският Спиридон, на Романя (вероятно на Пловдив) Методий. Участвували също така и братя Соркочевич от Дубровник. Мрежата на организацията в Търново

обхванала 12 свещеници и 18 граждански (светски) лица, а в Никопол — 23 свещеници и 40 души първенци. Револуционни центрове възникнали също така в Русе, Шумен, Варна и други¹³⁶.

Когато М. Витязул застанал начело на армията си, навлязъл в Трансилвания, в свитата му бил и Д. Рали, убеден че подкрепя християнската кауза¹³⁷. Въодушевен от хода на събитията, търновският архиепископ разчитал на подкрепата на императора. „Сега е моментът — писал той на Рудолф II — всичко да се реши благодарение на този благороден воевода Михай, който е един смел капитан.“ В писмото си по-нататък той подчертавал, че Михай бил склонен да остави Трансилвания на грижите на някой друг, „за да извърши още по-велики подвизи“ — един поход срещу Цариград. „Неговата единствена мисъл — обяснява той — е да настъпва срещу Турция и да установи своята резиденция в София“¹³⁸.

Активната антиосманска дейност на Д. Рали — както външнополитическа, тъй и вътрешна — не могла да остане в тайна за султанската власт, която започнала внимателно да го следи. Натрупаните срещу него улики били достатъчни. След разгрома на въстанието султанът изпратил в Търново специален чауш, който трябвало да го арестува и да го отведе в Цариград, за да бъде изправен на съд. Укрит от търновското гражданство, архиепископът успял да се спаси. Неуспешни се оказали и следващите двукратни опити да бъде арестуван. Срещу 160 000 аспри, които дал на чаушите, и срещу 400 талера, връчени на кадията, той откупил свободата си. Вече четвъртият опит на султана да го залови го принудил да вземе по-сериозни мерки. Укривайки се в продължение на 18 дни в една къща, той окончателно се убедил, че не може да остане повече в българските земи, без да рискува да бъде заловен и съден. Затова вероятно през октомври 1598 г. напуснал старопрестолния град и се отправил за Влашко, където М. Витязул го посрещнал с радост и му оказал големи почести¹³⁹.

Настъпил нов период в живота и дейността на неспокойния възглавитель на Търновската епархийска катедра, свързан с противоречията на европейската политика. Това бил период на скиталчество, на напрегната, усилна борба за разрешаване на българския въпрос. Едно несигурно рисковано бродене из европейските столици за ангажиране на общественото мнение в подкрепа на освободителните борби на поробения български народ. Едно мъчително разпъване между Изтока и Запада, продиктувано от пламения му патриотизъм.

Вече през декември 1599 г. Д. Рали се установил в Алба Юлия¹⁴⁰ заедно с М. Витязул. На 22 декември с. г. той изпратил писмо до императорския канцлер д-р Бартоломео Пеццен и до самия владетел. Съобщавайки, че се намира в армията на влашкия княз в Трансилвания, той се стреми да докаже на императора колко много му е предан той, М. Витязул, който изразявал готовност да предаде на един императорски администратор управлението, а сам да се заеме с други начинания. Поради това Рали молил императора да не сключва мир с турците, а да подкрепи влашкия владетел, който му е верен в борбата срещу султана, за да може да установи в София своята резиденция¹⁴¹. Това означава, че търновският архиепископ свързвал освобождението на българските земи с военните акции на М. Витязул. След разгрома на Търновското въстание една такава концепция става лесно обяснима, разбираема. Неговите намерения да поднови борбата за свобода се разгаряли с нова сила.

Ориентацията на Рали към влашкия владетел не била случайна: тя имала своите обективни основания. По това време М. Витязул се намирал на върха на своето могъщество. Признавайки на 9 юни 1598 г. своята васална

зависимост от император Рудолф II¹⁴², той почувствувал ръцете си развързани. В съгласие с Хабсбургския дом на 1 ноември 1599 г. завладял Алба Юлия, покорил Трансилвания и установил там своята власт¹⁴³. Застанал начело на 17 000 армия, през май 1600 г. той присъединил към своите владения Молдавското княжество. Сложил ръка на Трансилвания, която била унгарско княжество, и на Молдавия, считана за източнороманско воеводство. М. Витязул запланувал да разшири покорените територии. За тази цел към края на 1599 и началото на 1600 г. поискал войска от султана, за да завладе Реч Посполита, като в замяна му обещал полската корона¹⁴⁴. По такъв начин влашкият княз вървял неудържимо по пътя на завоеванията, на политическото могъщество.

Колко трудности бил принуден да преодолява Рали в усилията си да формира антиосманска коалиция след разгрома на Търновското въстание показва обстоятелството, че трябвало да неутрализира засилващите се настроения за укрепване съюза със султанската държава. В края на 1599 и началото на 1600 г. не друг, а М. Витязул преговарял с османската империя за започване на война с Реч Посполита¹⁴⁵. В същото време през януари 1600 г. той писал на император Рудолф да закрие за полските войски пътя през Карпатите и да му изпрати финансова подкрепа за провеждане похода в Молдавия. След като „Молдавия бъде присъединена към Седмоградско и Влахия — писал Михай — поляците ще бъдат принудени да предадат полската корона на ерцхерцог Матей или на Максимилиан.“ Предложението на влашкия княз да бъде предадена полската корона на един от императорските братя — Матей или Максимилиан, изглежда, представлявало тактически ход, с който вероятно се надявал да привлече за своята кауза Рудолф II, макар че още през май 1598 г. императорът заставил Максимилиан да се откаже от полския трон. Интересно е да се отбележи, че подготвяйки завладяването на Молдавия, влашкият княз неколкократно повдигал въпроса ерцхерцог Максимилиан да заеме полския престол — на 6 март 1600 г., на 8 март с. г., на 13 март¹⁴⁶. Тази акция била започната след като той постигнал предварителното съгласие на руската дипломация¹⁴⁷. Това означава, че политическите ходове на този владетел, свързани в определена степен с търновския архиепископ, се пресичали и с планове на Кремъл.

През януари 1600 г., на Йордановден, Д. Рали, облечен в своите архиерейски одежди, извършил религиозната церемония, при която влашкият княз направил своята тържествена декларация, с която приел предложенията на император Рудолф II за борба срещу османците, за поддържане на мирни взаимоотношения между „Свещената Римска империя“ и Влашкото княжество¹⁴⁸. Обстоятелството, че религиозната санкция на събитието извършил не друг, а търновският архиепископ, свидетелствува за голямото доверие, с което той се ползвал в двореца на княз Михай. Всъщност Д. Рали бил дясната ръка, духовникът, който дава идеологическата обосновка на неговите планове за борба срещу общия враг. Неслучайно той, търновският архиепископ, присъствувал при подписването на въпросната декларация¹⁴⁹, станало при тържествена обстановка. Малко по-късно, на празника „Св. Елифаний“, митрополитът извършил водосвет и напръскал със светена вода конницата на М. Витязул¹⁵⁰.

Престоявайки в Алба Юлия, Д. Рали се намирал в обкръжението на княза, развивал активна дейност, установявал контакти с различни политически, дипломатически и други представители. Той поддържал връзки и с императорските емисари, които в рапортите си до императора или до други високи сановници говорят хвалебствени слова за Дионисий и за неговата привързаност към императора¹⁵¹. През януари Рали се свързал с император-

ския пратеник Карло Маньо, като се стремял да осигури неговата подкрепа за организиране съвместно въстание на българите и сърбите. От скъпоценните икони, които пазел, той предал на Маньо иконата на Богородица с Христос в прегръдките, като казал, че била на император Константин Велики. В своето изложение до Рудолф II Маньо отбелязва, че по негово мнение Дионисий бил този, който държал Михай да бъде предан на императора. Сам Рали убедил Маньо, че „има достатъчно сили и една армия, готова да се отправи за Константинопол“¹⁵².

По това време вероятно Д. Рали се намирал във финансово затруднение, поради което възложил на Павел Джорджич да отправи до императора молба да го подкрепи материално. В своето изложение Джорджич споменава, че Дионисий бил изцяло верен на императора и поради участието си във въстанието загубил големите си доходи от архиепископския трон на България, в ръцете на турците останало цялото му имущество. Джорджич докладва, че по майчина линия произхождал от императорското семейство на Кантакузините, че бил интелигентен и предан на двореца¹⁵⁴.

В отговор на молбата на Джорджич да бъде осигурено материално ежедневието на търновския митрополит, правителството на Австрия му гарантирало ежемесечна издръжка, пенсия, която възлизала на 100 форинта, а също така и приходите, събирани от Стригоненската архиепископия. Това му се давало за неговата служба на австрийския двор¹⁵⁴.

На 15 февруари 1600 г. Д. Рали изпратил от Алба Юлия приветствено писмо до императора, в което отново декларирал своята вярност към него¹⁵⁵. Няколко дни по-късно се срещнал с някои императорски пратеници¹⁵⁶, с които разговарял по интересующите го въпроси. Междувременно, като се започне от април и се стигне до май 1600 г., както се вижда от едно изложение на П. Джорджич, Рали се стремял да упражнява своето влияние върху М. Витязул, опитвайки се да го убеди да върне Трансилвания на императора, но срещнал съпротивата на влашките боляри¹⁵⁷. От изложенията на императорските пратеници се вижда голямата роля на Дионисий в различните дипломатически преговори на влашкия княз¹⁵⁸.

През пролетта на 1600 г. отношенията между М. Витязул и Д. Рали били поставени на изпитание. Дали влиянието на търновския митрополит върху влашкия княз е било реално, както мислят императорските пратеници¹⁵⁹, а наред с тях и някои съвременни историци¹⁶⁰, или илюзорно, както допуска Йорга¹⁶¹, е трудно да се установи. Всеки случай Рали започнал да се отнася с недоверие към него след като разбрал решението му „да не възвръща Трансилвания на императора“¹⁶². В обстановката на влашко-австрийските преговори, които продължили няколко месеца¹⁶³, но не довели до реални резултати, той формирал своята крайна позиция. Измененията в международната обстановка ориентирали Хабсбургска Австрия не към конфликт с Реч Посполита, към който я тласкал влашкият владетел, а към по-други решения¹⁶⁴. Освен това Хабсбургът искал да присъедини Трансилвания към австрийските владения. Това пораждало нови конфликти.

Настоявайки княз Михай да промени своята политика спрямо Хабсбургския трон, да удовлетвори неговите искания, Д. Рали започнал да се отнася с недоверие към личността на влашкия владетел, който оставал непреклонен. Когато е страдал от ревматизъм, той му изглеждал „един безбожен човек“ (ein gottloser Mann)¹⁶⁵. Първоначалното недоверие прераснало в страх. Чувството на несигурност се засилило, когато не успял да спаси Гаспар Корни, представител на трансилванската аристокрация, от преследванията на княза¹⁶⁶. При това положение никак не е чудно, че той пристъпил към действие.

Силно обезпокоен от възможността да се разруши антиосманската коалиция, Д. Рали взел сериозни предохранителни мерки за нейното запазване. В тази насока той води разговор с императорския комисар Унгнад. „Войводата — информирал загрижено търновският архиепископ — на никаква цена не ще отстъпи доброволно тази страна (Трансилвания — б. м., Й. Н.) на императора и че това негово решение продължава да укрепва; и че към това го тласкат не толкова неговата собствена инициатива и личният му план, а преди всичко постоянното и непрекъснато внушение на неговите боляри, които се надяват да получат хубави земи и големи приходи в страната и те наистина вече ги имат. А от друга страна, самите трансилванци, като си дават сметка че са пристъпили клетвата си, се боят от императора, предизвикват раздори и подстрекават непрекъснато княза против императора“¹⁶⁷. Тази оценка, изглежда, общо взето, вярно разкривала положението. Тя се намирала в съответствие с интересите на Хабсбургската корона, но конфронтирала плановете на княза.

В процеса на изглаждането на конфликта Рали все повече и повече се обвързвал с австрийските политически домогвания. За осъществяването на своите намерения той прибегнал до съдействието на руската дипломация. Основания за успех намирал в обстоятелството, че още от 90-те години на XVI в. княз Михайл непрекъснато поддържал връзки с Москва и разчитал на руската подкрепа.¹⁶⁸ Затова никак не е случайно, че когато в Трансилвания пристигнал руският княз Константин Острожски, Рали го съветвал да каже на Михайл на никаква цена да не се отделя от императора, тъй като в противен случай не само князът, но и великият княз в Москва, т. е. царят, няма да му се притекат повече на помощ¹⁶⁹. Предупреждението, което било отправено, се базирало на нормализираните отношения между Руското царство и Австрийската монархия. Както е известно, на 7 октомври 1599 г. руският пратеник А. Власев пристигнал в Пилзен, където на 10 с. м. бил приет от император Рудолф II. Власев предложил да бъде сключен брак между ерцхерцог Максимилиан и Ксения, дъщерята на Б. Годунов¹⁷⁰. Това предложение, формулирано в особен документ, станало основа на продължителни обсъждания в Хабсбургския дом.

В преследването на поставената задача — да запази единството, Д. Рали бил непреклонен, той не признавал никакви компромиси, не спазвал условностите на средновековната дипломация. Когато в Алба Юлия пристигнал д-р Пецен, извънреден посланик на императора, той влязъл незабавно във връзка с него и му съобщил редица секретни подробности за замислите, които движели хората от обкръжението на княз Михайл¹⁷¹. Посрещнал враждебно усилията на един французин да убеди княза да разруши съюза си с Австрия, той бранел интересите на Хабсбургския двор¹⁷². Не се подвумил да разкрие пред Унгнад плановете на своя предишен агент Марини¹⁷³. Неспokoен метежен дух, в началото на април отново доказвал недобрите намерения на влашкия княз¹⁷⁴. Всичко това започнало да безпокои не на шега владетеля на Влахия и той се принудил да вземе съответни предохранителни мерки. На 17 април 1600 г. М. Витязул най-сетне дал обещание да не се отделя от Австрия, но Рали все още не му вярвал достатъчно и продължавал да се отнася резервирано спрямо него¹⁷⁵.

Както изглежда, сам М. Витязул в края на краищата трябвало да е променил нереалните си планове и решил да изглади отношенията си с австрийския двор. Тръгвайки за Фагара, той взел със себе си непримиримия трибун на единството на европейските антиосмански сили. По този повод императорските емисари пишат, че князът „желае непрекъснато да го има около себе си“¹⁷⁶. Това му дава повод отново да настоява за добро

разбирателство с императора¹⁷⁷. По такъв начин търновският архиепископ изпъква като убеден борец за укрепване на коалицията срещу султанската експанзия в Европа.

Получил отново политическата подкрепа на М. Витязул¹⁷⁸, Д. Рали започнал да играе важна роля не само в обществения, но и в църковно-религиозния живот на Влашкото княжество. Когато Молдавия била присъединена към владенията на княз Михайл, а молдавският княз Йеремия Мовила избягал в Полша, последван от митрополит Георги и някои епископи, той се включил в преустройството на местната църква. На 2 юни 1600 г. в присъствието на М. Витязул той председателства¹⁷⁹ заседанията на църковния събор в старата столица на Молдавия Яш. Съборът имал за задача да избере митрополит на Молдавия на мястото, овакантено от митрополит Георги, както и да попълни опразнените епископски катедри. В заседанията на събора участвували редица митрополити — охридският архиепископ Нектарий, кесарийският — Герман, палестинският — Филип, воденският — Теофан, по-предишният митрополит на Молдавия Никанор, Ефрем от Хеброн, други двама епископи¹⁸⁰ и пр. Предполага се, че княз М. Витязул поставил Д. Рали на мястото на избягалия митрополит, за да оглави местната църква. Основания за това се откриват в обстоятелството, че под актовете на събора Рали се подписал „Смирен и по Божия милост митрополит на Търново и проедър на Молдавия Дионисий.“ Синодът възложил на търновския архиепископ да хиротониса новите епископи, които трябвало да заемат мястото на бегълците¹⁸¹. Това било официално признание за ръководната роля, която играел той в църковно-политическия живот на Влашкото княжество.

Положението на Д. Рали обаче било сериозно подкопано в резултат от убийството на М. Витязул на 19 август 1601 г. в Къмпия Турзи по разпореждане на хабсбургския военачалник Капши Джордж Баста¹⁸². На 11 септември Сигизмунд Батори отново се завърнал в Трансилвания. Останал без подкрепа, Рали се видял принуден да напусне страната и да се приюти временно във Венеция, а след това да се установи като обикновен изгнаник във Виена. Оттук той многократно посещавал Прага, където се намирало постоянното седалище на император Рудолф II¹⁸³.

През 1603 г. Д. Рали имал среща с император Рудолф II и водил с него разговори по интересувалите го въпроси¹⁸⁴. Поради доверието, което спечелил пред австрийския двор, бил натоварен с особена мисия до Кремъл¹⁸⁵. Доколко обаче Хабсбургският двор държал на тази мисия, е трудно да се установи с положителност. Всеки случай, когато през 1604 г. Б. Годунов възобновил на нова сметка старото предложение ерцхерцог Максимилиан да получи полския престол, императорското правителство се въздържало да вземе решение. Това свидетелства, както мислят някои историци, че за Хабсбурга дружбата със Сигизмунд била по-важна, отколкото дружбата с „Московита“¹⁸⁶. Не е изключено Рали да е бил осведомен за фактическото положение на нещата и да е взел мерки да осведоми Кремъл за действителните планове на „Свещената Римска империя“.

Разбрал вероятно, че не може да разчита достатъчно на Австрия в борбата срещу османските нашественици, Д. Рали решил да потърси отново съдействието на руския цар. Снабден с писмо на императора до цар Б. Годунов, написано на 8 август 1603 г.¹⁸⁷, архиепископът се отправил за Москва. Вече през октомври с. г. той пристигнал на руската граница при Чернигов, където чакала голяма група представители на православната църква — архимандрит Йоасаф от Синай заедно с келария на Атон, архимандрит Яков от Ксенотския манастир, дякон Авксентий от Николския

манастир на Струмица, Филосей от Архангелския манастир. Събрали техните грамоти, воеводите от Чернигов ги задържали на границата и върнали групата обратно в Любеч до пристигането на царския указ за влизане в Русия. Казаха им, че ги задържали заради чумата, която върлувала в Литва. Упрекнали ги, че никакви особени вести не донесли за разстригания Гришка, крадеца¹⁸⁸, нищо не чули. В друга грамота от Любеч воеводите Татев и княз Шаховски известявали владетеля, че митрополит Д. Рали помолил да му предадат, че е натоварен с особено важно тайно поръчение („имае за собою великое, тайное дело до Государя, от Цесаря“) и писмо от императора. Освен това Дионисий предал новината, че Гришка Отрепев бил заловен от краля и пановите и окован, намерили у него еретически книги, но той не знаел, че императорът поддържал връзки с кримския хан¹⁸⁹, васал на султана.

Новината, която съобщил Д. Рали, не могла да не заинтересува Б. Годунов, който се вълнувал от акциите на мнимия престолонаследник, избягалия от Чудовия манастир дякон Григорий Отрепев, син на Богдан Отрепев, феодал от Галиция. Лъжедимитрий поддържал тесни контакти с католическите среди в Реч Посполита, играл важна роля сред онези кръгове в руската феодална аристокрация, които заемали враждебна позиция спрямо управлението на Годунов¹⁹⁰.

Както изглежда, сведенията, които Д. Рали предал за Кремъл, не отговаряли на действителността, но допадали на интимните желания на руския владетел, който сериозно се безпокоял за изхода на борбата. В страната не били преодолените последиците от глада, настъпил в резултат от слабата реколта през 1601 — 1603 г. Като се има предвид, че по това време на първото си идване в Москва търновският митрополит бил в Чудовия манастир, съществувала възможността той да е познавал лично Гр. Отрепев. Легендарната новина за оковането на бунтовника, която съответствувала на интересите на царя, била неочаквана. „Това обстоятелство — отбелязва Муравъов — било много важно и едва ли някой друг освен Дионисий е известил за него на царя“¹⁹¹.

Малко по-късно, през декември воеводите отново писали на владетеля за сведенията, които съобщил Д. Рали. Те го осведомили, че митрополит Дионисий изпратил при тях на границата свой старец с новини за Полша. Според сведенията, донесени от стареца, кралят, който бил в мир с императора, наредил да изселят казаците, за да се нормализирало всичко. Кралят щял да свика Радата на Рождество Христово. Княз Адам Вишневецки, едър полски пан, чиито владения били по брега на Днепър, се измъчвал затова, че държал при себе си крадец, който се назовава царевич и искал да го изпрати окован на господаря. Епидемията в Литва обхващала отдавна отдалечените градове. Междувременно при тях пристигнали от Цариград архиепископ Теодосий и архимандрит Митрофан с трима старци, изпратени от цариградския патриарх Рафаил II (1603 — 1607), за да просят милостиня¹⁹².

Както виждаме, Рали отново повтарял твърдението за оковането на Г. Отрепев. Вероятно за да засили интереса към мисията си, той добавял и някои други новини, които представлявали интерес за Кремъл. Това се отнася до новините за изселването на казаците, за свикването на полската рада и пр.

От своя страна Д. Рали, който очевидно се притеснявал от съществуващото положение, изпратил до воеводите в Чернигов писмо, в което подчертавал, че вече два месеца напразно очаква царско разрешение в Любеч, макар да бил пристигнал не за свои потребности, а за императорски. Молел да доведат това до знанието на царя, понеже всичко, каквото имал, загубил и излял, живеейки в Любеч. Обратно не искал да се връща, без да изпълни

императорското дело. Ето защо той изпратил своя посланик Ксенофонт с грамота до войводите, за да му дадат отговор¹⁹³.

Въпреки настойчивото искане в Москва не бързали да реагират. Най-сетне разрешението на царя пристигнало, забавяно, по всичко изглежда, от вътрешните затруднения в руската държава — глада, въстанието на селяните от 1603 г.¹⁹⁴ и пр. През февруари следващата 1604 г. руският владетел се разпоредил до войводите да пуснат всички духовни лица от православните страни в Русия, в Москва. Заедно с митрополит Дионисий пристигнали охридският архиепископ Атанасий¹⁹⁵, епископ Йосиф Мъгленски от България, архимандрит Хрисант от Атон и други. Всички те не по-рано от юни пристигнали в Москва. Сам митрополит Дионисий бил посрещнат с особена чест („съ особенною честию“) и настанен в Рязанското подворие. Приет бил обаче с голяма осторожност. За да не отиват при него иностранци гърци и да беседват, при него останал приставът, който го посрещнал¹⁹⁶. Несигурната обстановка, която съществувала в Русия по това време, давала своя отпечатък върху положението на търновския митрополит, върху решаването на неговите проблеми.

Едва на 24 юни Б. Годунов посрещнал в двореца търновския митрополит, а заедно с него и пелагонийския митрополит Йеремия, мъгленския епископ Йосиф, архимандрит Йоасаф от Синай, архимандрит Митрофан, пратеник на цариградския патриарх Рафаил II, архимандритите и игумените от Света гора. Царят, Б. Годунов и неговият син, Теодор Борисович, приели групата в златната палата, седнали на своите престоли, облечени в кадифени вишневи шуби и черни шапки. Околничният¹⁹⁷ представил търновския митрополит на владетеля като представител на великия господар Рудолф, император на „Свещената Римска империя“, посочил и даровете, които били донесени — икона на Богородица, обкована със сребро, писма на гръцки език, сребърна позлатена панаягия и мощи на апостол Тимотей и архидякон Стефан. На царския син, Т. Борисович, Рали предал благословение, а също така мощи на архидякон Стефан и икона на Симеон Сръбски, обкована със сребро. Двата монарси се приближили до мощите и приели благословение от митрополита. Дионисий им предал подаръците на императора и от негово име запитал царя за неговото здраве. На свой ред двамата руски владетели проявили интерес за здравето на императора. В същото време те се разпоредили Атанасий Власев¹⁹⁸ да приеме грамота на императора. Д. Рали заявил, че императорът го изпратил да говори за велики тайни дела („о великихъ делахъ, тайныхъ Государевъхъ“). В същото време той помолил царя да се разпореда на някого от приближените си боляри да го изслушат. Владетелят казал на митрополита да седне от лявата му страна, по-високо от околничните. А. Власев му отговорил от името на владетеля, че императорската грамота той щял да изслуша в друго време и разпоредил да поговорят с него за „тайното дело“ и приближените му боляри. По такъв начин посещението приключило и Дионисий напуснал двореца.

Както се вижда, руският цар се отнесъл изключително сериозно към мисията и личността на Д. Рали. Муравъев отбелязва, че „неговият прием бил особен, почетен, като на императорски посланик“. Причините за това открива в обстоятелството, че произхождал от императорски родове и вече бил веднъж в Русия по важното дело за патриаршията¹⁹⁹. Заключение на руския историк в основни линии е вярно. Специалното внимание на руския двор към него обаче е възможно да се дължи и на други причини. Според справедливата забележка на хрониста Д. Стоу, Б. Годунов, който нямал законни наследствени права над руския царски престол, могъл да получи властта и да я задържи „в резултат от принуждаването на цялото дворянство

и народа, а свъръх това и на горещото желание на почитеното духовенство и неговия светейши патриарх²⁰⁰. Това обяснява до голяма степен по-особеното отношение на Годунов към цариградската патриаршия и към духовенството на другите страни в източно-православния свят, включително и към Д. Рали. Що се отнася до нюансираното отношение към Рали като императорски пратеник, то било свързано с усилията на руския цар да неутрализира процеса на сближаването между Хабсбургския двор и Реч Посполита²⁰¹. Освен това царят не се чувствувал достатъчно стабилно на престола, поради което бил принуден да лавира между европейските владетели.

Грамотата на императора, предадена от Д. Рали на Б. Годунов, е интересна като средновековен епистолярен документ. В нея след изреждането на гръмки владетелски титли — императорската, от една страна, и великокняжеската (Б. Годунов е наречен „велик княз“), от друга, Рудолф II стига до същността на въпроса, който го занимава. Императорът нарича „достоеен по чест, наш любителен богомолец, Дионисий Палеологус, архиепископ търновски и български“ и осведомява, че той пожелал по „неговата любов да отиде“ и го помолил да призове царевата любов към него. Понататък Рудолф II отбелязва, че сам не оставил неговата молба и му дал тази грамота, понеже му разказали, че той няколко години живее в духовния чин, богобоязнено и в добра мисъл за цялото християнство, като развивал разнообразна дейност. „И ние — заявява императорът — просим вашата любов към това дружно, за да може за нашето прошение да бъде той във вашата любов в добро разбиране, и затова нашето писание би му помогнало да се възрадва, и то нам от вашата любов извършите с особена любов за прощението; а ние затова дружелюбно братско добро желание ще бъдем готови да въздаваме по всяко време“²⁰².

От цитирания текст става ясно, че Д. Рали фактически сам издействувал от император Рудолф II въпросното писмо до руския цар. Като се възползвал от добронамереното отношение на императора към неговата личност, той се снабдил с писмото, чрез което вероятно се е надявал да реши личните проблеми, които възниквали пред него. Инициативата не била на императора, а негова. По същество това било един друг дипломатически ход, с който той се надявал не само да влезе в руските предели, но и да бъде приет от Б. Годунов.

Както се вижда, предварителните замисли на търновския митрополит, загубил своята катедра чрез разгрома на въстанието, но запазил неизменно титлата си като архиепископ на българската столица, се осъществили. Той бил приет в двореца тържествено и успял да изложи своите искания. Това изглежда го удовлетворило и той напуснал двореца, изчаквайки следващия ход на събитията.

След оттеглянето на Д. Рали Б. Годунов приел останалите членове на групата, сред които се откроявали някои представители на митрополитските центрове в българските земи — пелагонийският митрополит Йеремия, мъгленският епископ Йосиф и др., като околничният Салтиков ги представял всеки един поименно. Царят и неговият син приели благословията на митрополит Йеремия и се доближили до донесените мощи. Пелагонийският митрополит предложил мощите на Йоан Златоуст, архимандрит Йоасаф поднесъл позлатена панагия с драгоценни камъни и други. Всички присъстващи се обърнали към царя с молба за помощ, за милостиня. Б. Годунов се разпоредил на митрополита и епископите да обядват. А. Власев обявил размерите на царската помощ и всички били изпратени в царската трапезария да обядват²⁰³.

Само два дни след приема в двореца, на 26 юни, царят се разпоредил търновският архиепископ отново да бъде приет в Кремъл, за да се срещне с боярите. На входа на Благовещенския събор той бил посрещнат от боярите начело с княз Теодор Иванович Мстиславски, които приели от него благословение. Срещата се провела в двореца. Заедно с княз Мстиславски присъствували княз Дмитрий Иванович Шуйски, боярите Степан Василевич и Семьон Никитич Годунов и посолският дяк Атанасий Власев. Княз Мстиславски запитал митрополита за „тези тайни, велики дела, които искал да обяви на господаря“. Дионисий отговорил: „Когато бях при негово императорско величество, императорът изпрати по мене грамота за великия господар, своя брат, царя и великия на цяла Русия Борис Теодорович и неговия син царевич Теодор Борисович; изпращайки ме, ми заповяда да говоря за тези господарски дела тайно: първи император Рудолф утвърди и се закле сам, а след това и мене приведе към вратата и клетвата — за тези велики тайни дела, мимо негово царско височество, на никого да не обявявам, защото обещах с клетва; а ако от това негово царско величество бъде недоволен от мене, своя богомолец, за тези дела, по някакъв случай не иска да ме изслуша, а ми заповяда на вас неговите близки бояри да кажа за тези дела, то по неговото царско повеление, ще известя и обявя“²⁰⁴.

Трудно е да се каже дали и доколко това са били фактическите причини, поради които митрополитът на Търново придавал такава тайнственост на информацията, която имал да предаде. Тактиката на Рали обаче не останала безрезултатна. Боярите осведомили Б. Годунов за положението. По Ат. Власев царят предал своя отговор, заявявайки, че по това ще помисли и ще го осведоми в друго време. С предаването на царския отговор визитата в двореца приключила. Срещата, която той очаквал и на която вероятно твърде много разчитал, обаче не закъсняла. На 1 юли царят поканил митрополита в двореца. Както по-рано, тъй и сега бил приет по традиционния начин — тържествено, била му оказана обичайната чест. По това време владетелят се намирал на богослужение в Благовещенския събор, но се разпоредил на околничния Михайло Салтиков да го посрещне.

Как е започнала срещата с Б. Годунов, не може да се установи, понеже няма конкретни сведения в изворите. Запазена е само молбата на Рали за получаването на милостиня. Поради това, че представлява интерес, ще я цитираме изцяло: „На благочестивия, светейшия Самодържец, великия в много царства Господар, Господаря Борис Теодорович, аз, Дионисий, Търновски митрополит, богомолец на твоето Царство, моля до лицето на земята, и моля Господа, да дарува здраве на светото твое Царство по веки веков, с благочестивите и велики наследници на твоето Царство. След това благодаря на великия свет Цар за неизказаните твои милости, които показва на мене, твоя богомолец, и Господ Бог да укрепи и издигне величието на твоето Царство. Смея и не смея, известявам на светото твое Царство с това писание, че по Бога и Господа наш Исус Христос и по светителския чин, който нося, и по моята душа, от сто рубли ми остана две и половина рубли и че бях длъжен на тези старци и тук раздадох всичко, и сега Царство ти разбира, че така не мога да се вдигна на такъв дълъг път; а твой брат император Рудолф, когато ме изпрати при тебе, Господарю, ми даде хиляда и четиристотин ефимки, а на мен и това не стигна. Сега как да тръгна? И затова моля твое Царство, понеже тръгвам по твое царско дело, и ти, Господарю, помогни ми отново да тръгна по-скоро; а само за пребиваването в Литва се наложи да разменям соболи, туткайки се осем месеца, и ако достигна до тези места и трябва тука да пристигна, кълна се и се надявам на Бога, през ноември бих искал отново да бъда тук. От две и половина рубли,

колкото ми останаха, дадох за поминуване, на тоз-онзи за подаръци, и затова моля светото твое царство, покажи неизказаната си милост и ни помогни“²⁰⁵.

От цитирания текст могат да бъдат направени някои изводи за положението на търновския архиепископ. Става повече от ясно, че в резултат от продължилото изчакване по границата той изразходвал средствата, с които разполагал. Поради това с настойчивост молил царя да му отпусне средства, за да може да изпълни задачите, които му били възложени. Цялата аргументация, която Рали привежда, за да убеди царя да му окаже необходимата материална подкрепа, е извършена без познатия дипломатически такт. Това показва тежкото положение, в което се намирал, безизходицата, в която бил изпаднал.

В изворите, с които засега разполага историческата наука, не е отбелязано нищо за тайните дела, за които той искал да разговаря с Б. Годунов. Муравъов, който привежда почти текстуално документалните свидетелства, извлечени от архивите, отбелязва със съжаление, че тук прекъсва това любопитно дело на търновския митрополит „и тайния его речи Царю, не показаны“. В документацията след появяването на Б. Годунов в Благовещенския събор — по оценката на Муравъов — „следует сия совершенно неуместная челобитная, писанная на другом листе, другим почеркомъ, какъ видно гораздо позже, по новому тайному поручению, данному Дионисия от Царя Бориса в Литву“.

Във връзка с това съществуват две възможности. Не е изключено разговорът за тайните дела да е воден само между двамата — Б. Годунов и Дионисий, поради което да не е отразен в царския архив. Възможно е също така протоколът от срещата да е смесен с други документи от онази епоха и по такъв начин откриването му да е свързано с редица допълнителни затруднения. „Ако този загубен откъс за посолството на Дионисий, и дадените му поръчения от императора и царя, — отбелязва Муравъов — са се запазили в делата на архива, би се хвърлила нова светлина върху лицето на Лъжедимитрий и по-ясно биха се открили козните на йезуитите, защитени може би от император Рудолф“²⁰⁶. Вероятно биха се разкрили допълнителни сведения и за антиосманските планове на търновския архиепископ.

Едва ли може да има съмнение, че „тайните дела“, които вълнували Д. Рали, ще да се били свързани с борбата срещу османските завоеватели. Б. Годунов обаче се вълнувал от положението в Полша, от Лъжедимитрий, от неговите антируски акции. За него било важно да установи още по-добре позициите на полския крал спрямо претендента за руския престол. Не е изключено някакви новини да е носел търновският митрополит и от страна на император Рудолф II²⁰⁷. За това обаче могат да се правят само предположения.

Във всеки случай митрополит Дионисий бил изпратен за Литва, натоварен отново с тайно държавно дело. Задачите, които му поставил Б. Годунов, имали съществено значение за руския престол по това време. Неслучайно той се задължил под клетва още през ноември да се завърне в Москва и да докладва резултатите от своята мисия²⁰⁸.

Свързал своите големи освободителни планове с Кремъл Д. Рали вероятно е нарушил съществуващите закони в Реч Посполита, поради което бил арестуван и хвърлен в затвора. Какви са фактическите причини за това не би могло да се каже с положителност. Като излязъл от затвора, отново пристигнал в Прага, но този път австрийските власти го заловили и затворили. Не се знаят истинските причини, поради които загубил доверието на Хабсбургския дом. Вероятно защото движен неударжимо от желанието да реши българския въпрос нарушил дадените му указания. Д. Рали бил изолиран,

дворецът повече не се нуждаел от услугите му²⁰⁹. Не е изключено затварянето му да е било свързано в определена степен с ориентацията на „Свещената Римска империя“ към Реч Посполита и с охлаждане отношенията между Австрия и Русия. Както е известно, по-късно, вече през 1613 г. австрийско-полският съюз бил окончателен оформен²¹⁰.

Лишен от политическо доверие, Д. Рали бил подложен и на редица други санкции. Австрийското правителство, което променило своята линия на лоялност спрямо Руската държава, с която бил свързан той, му отнело пенсията и го обрекло на гладно съществуване. Изоставен, бившият търновски архиепископ заболял и мизерствувал²¹¹.

При това положение неговото присъствие в историята на дипломатическите взаимоотношения на Югозападна Европа все повече избледнявало. Излизайки от затвора, той вероятно прекарал по-голяма част от времето си във Виена, където разширявал връзките си с политическите среди, ориентирани към организирането на една победоносна акция на Изток. От едно негово писмо от 6 април 1619 г. научаваме, че получил от кавалера Дж. Батиста Петрини сумата 22 дуката във френско злато²¹². Дали тези средства са предназначени за финансиране на някакви акции срещу османската власт, или пък обединеният митрополит трябвало да посрещна нуждите си, е трудно да се установи поради липса на преки данни и цитирания документ. Всеки случай документът бил издаден във Виена, а под него на гръцки език стои подпис „Дионисий, архиепископ на Търново“.

През 1618 — 1619 г. поддържал тесни контакти с дук дьо Невер, който се представял за наследник на Палеологовата династия. Организирайки специална армия, дукът възнамерявал да навлезе в Гърция, да разгроми турската армия и да извоюва свободата на гръцкия народ. В тази насока дьо Невер намерил общ език и общи идеи с Рали²¹³.

Последните контакти, засвидетелствувани в изворите, били с Раду Шебран, княз на Влахия, наследник на М. Витязул. Прогонен от родината си, Шербан поел пътя на изгнаничеството и се установил в границите на Австрия, вероятно във Виена. Двата емигранти — Рали и Шербан — били обединявани от съвместни планове за борба срещу османските насилници. Както пише Йорга, възрастният прелат „го е подхранвал със своите илюзии, все още надявайки се, че е възможно християнската кауза да преуспее в Ориента“²¹⁴. На 28 декември 1620 г. Д. Рали бил първият свидетел, който подписал завещанието на княза-изгнаник. Под завещанието поставил подпис „Дионисий Палеолог, митрополит на Търново“²¹⁵. С този подпис се приключват писмените свидетелства за този голям дипломат на източния свят.

* * *

Такива са основните документални свидетелства, с които разполага сега историческата наука за дипломатическата дейност на търновския архиепископ Д. Рали, една от големите личности в историята на българското антиосманско освободително движение в края на XVI и първите две десетилетия на XVII в. Събрани от архивните сбирки в Москва, Виена, Париж, Цариград и пр., за да бъдат приведени в система и обобщени, те разкриват една голяма, ярко изявена личност, която трудно може да се вмести в мащабите, с които оперираме, когато оценяваме дейността на представителите на православната църква през епохата на феодализма. Преодолявайки условностите на своето време, той е доловил тенденциите на историческото развитие и на епохата, в която се родил и израснал. Д. Рали стигнал до простата, но велика истина, че освобождението на българския народ може да се извоюва единствено по пътя

на всеобщото въстание срещу султанската тиранична власт. Отчитайки реално съотношението на силите, той правилно заключил, че свободата може да бъде достигната само когато вътрешната организация се съчетае с външната помощ, когато бунтът на поробеното българско население се синхронизира с военния конфликт между европейските държави и Османската империя.

В своите планове за разкъсване на робските вериги той включвал основните сили, които воювали срещу султанската власт в Югоизточна Европа — руските царе Теодор Иванович и Б. Годунов, император Рудолф II, князете М. Витязул и Раду Шербан, граф дьо Невер и Шарл Константин Палеолог. На основата на своите революционни идеи, използвайки конкретната историческа ситуация, той кръстосвал между европейските столици, за да търси привърженици на освободителното дело. За съжаление обективните условия се оказали по-силни от неговите желания и той не успял да постигне своите благородни намерения. В резултат на неблагоприятно стеклите се обстоятелства той не се завърнал повече в българските земи, за освобождението на които се борил с такова себеотрицание и жертвоготовност.

Д. Рали изпълнявал дипломатическите функции в качеството си на представител на различни феодални институции — на Цариградската патриаршия в Москва, на Руската държава в Литва и Полша, на „Свещената Римска империя“ в Москва и пр. По такъв начин той отстоявал различни държавни и църковни интереси, които понякога били несъвместими. Задачите, които му възлагала Цариградската патриаршия и Московската държава, били подчинени на определени православни концепции, докато представителството на „Свещената Римска империя“ било подчинено на схващанията на католическата църква за устройството на света. Поддържал контакти и с редица представители на Реформацията. При все това Д. Рали оставал верен на своето първоначално намерение — да служи неотклонно на освободителната кауза на своя народ. Неслучайно той не спазвал точно указанията, които получил от император Рудолф II при визитата си в Москва, поради което бил изпратен в затвора. Това отново потвърждава неговата последователност в преследването на първоначално поставената цел — да служи на освободителната кауза на българския народ.

Освен това Д. Рали се наложил в историята на българската, а до голяма степен и на балканската и южноевропейската дипломация като активен общественик. Възглавил търновската архиепископска катедра, той станал изразител на нейните традиционни права да бъде идейно-политически ръководител на българското население, което в условията на османския феодален режим се стремяло да разкъса робските вериги и да извоюва свободата си. Д. Рали бил пламенен патриот, който горещо обичал поробеното българско население и използвал възможностите, които му осигурявал архиерейския сан, за да брани погазените народни права. Неговият патриотизъм произтичал от вероятния му български произход.

Д. Рали бил крупен представител на източната европейска дипломатическа школа, свързан с онези среди на православната църква, които водели борба за освобождението на балканските народи от османска феодална зависимост. Той се проявил като борец за свободата на южните славяни, включително и на поробения български народ. С методите, които използвал, със средствата, с които си служел той успял до голяма степен да надживее редица условности на своето време и да се приобщи към новата епоха с нейния граждански патос.

Д. Рали излиза извън рамките на ограничения регион на османската феодална система и навлиза в широкия свят на европейските политически взаимоотношения. В своите неуморни усилия да облекчи положението на

поробените той извежда българския въпрос от източните му параметри и го включва в историята на дипломатията на Югоизточна Европа, на континента. Той успява да покаже присъствието на българския народ в революционните битки на балканските народи срещу османската феодална деспотия. В това се изразява друга негова голяма заслуга в историята на Балканския полуостров. Д. Рали свързва българския въпрос с големите проблеми на своята епоха. В това се изразява най-общо величието и спецификата на дипломатическата му дейност.

¹ За въстанието вж. Йован Раич. История славянских народов найпаче болгаров, хорватов и сербов, IV. Будим, 1823, 56 — 62; К. Иречек. История на българите. С., 1978, 502 — 506; Н. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване и приложение, 1914, 169 — 171; В. Златарски. Български въстания и опити за въстания до средата на XIX в. — В: България 1000 години — 927 — 1927. С., 1927, 710 — 711; Ив. Пастухов. Българска история. Т. II. С., 1943, 483 — 491; Ал. Бурмов, В. Мутафчиева. Първо Търновско въстание. История на България. Т. I. С., 1961, 273 — 274; Б. Цветкова. Съпротивителните движения на българите през XV — XVIII в. (отделен отпечатък), с. 63; В. Цветкова. La situation internationale et le peuple bulgare à la fin du XVIe et au début du XVIIe s. — East European Quarterly. Vol. VI, No 3, 330 — 333.

² Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, т. 9, Ἀθῆναι, 405 — 406.

³ С. Димитров, К. Манчев. История на балканските народи XV — XIX. С., 1971, с. 98.

⁴ А. Муравьев. Сношения России с Востоком по делам церковным. Т. I. СПб., 1858, 232 — 259, 264 — 267, 300 — 319; Н. Каптерев. Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях. Сергиев Посад, 1914, 55 — 56, 281 — 282, 309.

⁵ И. Снегаров. Търновски митрополити в турско време. Сп БАН, 52, С., 1935, с. 214 — 218; История на Охридската архиепископия — патриаршия. Т. II. С., 1931, с. 193, 194, 218.

⁶ Μ. Γεδεων. Πατριαρχικοί πίνακες, σελ. 532; Σάβθος, Κ. Τον πατριαρχόν Ιερέμον β (1572 — 1594) Ἀθῆναι, 1870, σελ. 96; Στ. Παπαδόπουλου. Ἡ κίνιστος δοῦκα τοῦ Νεβέρ καρόλου Γονξάτα γιά τ' ἀπελευθεροῦν τῶν Βαλκανικῶν (1603 — 1625), Θεσσαλονίκη, 1966, 208 — 213.

⁷ N. Iorga. Istoria bisericii românești si a vietii religioase a românilor, vol. I. Valenti-de-Munte, 1908, p. 212, 238 — 239; M. Pacucariu. Istoria bisericii ortodoxe române. București, 1980, p. 458, 466, 598.

⁸ N. Iorga. Un conseiller byzantin de Michel-le-Brave: le Métropolitte Denis Rhalis Paléologue. — Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine, 5. Bucarest, 1920, 92 — 104; N. Iorga. Sfatuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul: Mitropolitul Dionisie Rali Paleologue. — Revista Istorică, t. 5. București, 1919, 26 — 35; К. Велики. Походите на Михай Митязул на Юг от Дунав. — ИПр, 1973, 68 — 70.

⁹ И. Снегаров. Културни и политически връзки между България и Русия през XV — XVIII в. С., 1953, 66 — 72.

¹⁰ В. Цветкова. La situation internationale et le peuple bulgare à la fin du XVIe et au début du XVIIe s. — East European Quarterly, Vol. VI, No 3, 331 — 334; Цв. Георгиева. Антиосманската съпротива на българите през XV — XVII в. — ИПр, 1980, 3, 15 — 16.

¹¹ Текстът на писмото е обнародван от А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , 232 — 233.

¹² Вж. А. Муравьев. Цит. съч., 235 — 237, 238 — 240.

¹³ Στ. Παπαδόπουλου. Ἡ κίνιστος δοῦκα του Νεβέρ. . . , 250 — 251.

¹⁴ A. Veres. Dokumente privitoare la istoria Aldealui, Moldavei ei țarii Romanesti, t. IX, 1938, p. 149.

¹⁵ Вж. българския превод у Н. Милев. Един неиздаден документ за българската история (1597 г.). — ИИД, т. 4, С., 1915, 96 — 99.

¹⁶ E. Hurmuzaki. Documente privitoare la istoria Românilor, t. XII. Biciresți, 1913, p. 370.

¹⁷ N. Iorga. Un conseiller byzantin de Michel-le Brave. . . , 101 — 102.

¹⁸ Така в резултат на това, че са му били непознати някои от тези документи, М. Йонов погрешно пише, че „сведенията за Дионисий Рали достигат до 1618 г.“ (Политиката на Австрия и политическите движения в България от края на XVI до края на XVII век, ГСУ ФИФ, т. 52, С., 1959, с. 272). Както показват цитираните по-горе документи, данните за Рали достигат до 1620 г.

¹⁹ N. Iorga. Socolite Sibiuului-Annales de l'Académie Roumaine, XXI, 290 — 291.

²⁰ М. Йонов. Политиката на Австрия. . . , с. 270.

²¹ Документалният материал, привлечен в споменатата работа, се изчерпва с 10 откъслечни цитата от изданието на Хурмузаки и 4 на Верес, които, подобрени случайно, са крайно недостатъчни да дадат вярна картина на събитията. От съществуващата литература за Д. Рали — чуждестранна и българска, авторът не е използвал цялостно дори българската, поради което в студията на М. Йонов няма нищо ново освен негативните квалификации, а задграничната историография — гръцка, румънска, руска, му е останала неизвестна.

²² Ц. Георгиева. Антиосманската съпротива на българите. . . , с. 15.

²³ За това вж. А. Д. Новичев. История Турции. Т. I, 127 — 139.

²⁴ N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Bd. III, p. 221.

²⁵ J. Тадух. Шпанија и Дубровник у XVI в. Београд, 1932, 122 — 123.

²⁶ Подробно за това у Б. Цветкова. Промени в османския феодализъм в балканските земи (края на XVI — средата на XVIII в.). — ИИР, 1972, 4, с. 22 и сл.; Б. Цветкова. Характерни черти на османската общественно-икономическа структура в европейския югоизток през XV — XVI в. — ИИР, 1980, 4, 41 — 69 и посочената там обширна литература.

²⁷ B. Cvetkova. *Les Institutions ottomanes en Europe*. Wiesbaden, 1978 1 — 78.

²⁸ Б. Цветкова. О религиозно-националной дискриминации в Болгарии по время турецкого владычества. — Советское востоковедение. М., 1952, 2, с. 78 и сл.

²⁹ Синтезирано обобщение по този въпрос у Б. Цветкова. Хайдутството в българските земи през 15 — 17 век. С., 1971, с. 31 и сл., където са привлечени резултатите от многобройните проучвания на авторката в тази област на историческото познание.

³⁰ Вж. подробна обосновка за това с привлечена нова литература у Ц. Георгиева.

Антиосманската съпротива на българите през XV — XVII в., с. 11.

³¹ Στ. Παλαδόπουλου. 'Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ. . . , σελ. 208.

³² N. Iorga. *Sfatuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul: mitropolitul Dionisie Rally Paleologul* — *Revista istorica*, 1919, Nr. 5, p. 26; *Un conseiller byzantin de Michel-le-Brave: le métropolit Denis Rhalis Paléologue*. . . , p. 93, 94.

³³ M. Pazurarii. *Istoria bisericii ortodoxe Române*. . . , p. 458.

³⁴ М. Йонов. Политиката на Австрия. . . , с. 266.

³⁵ А. Муравьев. Соношения России с Востоком, с. 232 — 233.

³⁶ А. Муравьев. Цит. съч., с. 240.

³⁷ Ετ. Παλαδόπουλου. 'Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ. . . , σελ. 208.

³⁸ E. Hirmizaki. *Documente*. . . , III, part. I, p. 400

³⁹ E. Hirmizaki. *Documente*. . . , III, part. II, N. CCLXXV.

⁴⁰ Н. Т. Каптерев. Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях. Издание второе. Сергиев Посад, 1914, с. 255.

⁴¹ И. Снегаров. Търновски митрополити в турско време, с. 216.

⁴² Στ. Παλαδόπουλου. 'Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ. . . , 208 — 209.

⁴³ Цит по N. Iorga. *Un conseiller byzantin de Michel-le-Brave: le métropolit Denis Rhalis Paléologue*. . . , p. 101.

⁴⁴ Цит. по Н. Милев Един неиздаден документ за българската история. . . , с. 96.

⁴⁵ Категоричното твърдение на М. Йонов, че по това време нямало противоречия между Цариградската патриаршия и българското население, е неправилно.

⁴⁶ И. Снегаров. Кратка история на съвременните православни църкви (българска, руска и сръбска). Т. II. С., 1946, 49 — 50. Допълнителна аргументация за противоречията между елинофилската политика на Цариградската патриаршия и българските църковни институции вж. на с. 48.

⁴⁷ Κ. Σάθας. Βιογραφικόν σχεδιάσμα Περί του Πατριαρχου 'Ιερεμου Β, 'Εν 'Αθίναί, 1870, σελ. II, 96.

⁴⁸ E. Hurmuzaki. *Documente*, t. III, p. I, p. 400.

⁴⁹ Συναγωγή Νέων λεξιῶν, т. II, 'Αθίναί, 1900, σελ. 881.

⁵⁰ Вж. Ст. Илчев. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 420.

⁵¹ През 1488 г. великият руски княз Иван Василиевич изпратил в Рим посолство начело с двамата братя — „два брата Димитрий и Мануил Ивановы Ралевы, знатные и богатые греки, всего за три года перед тем поселившиеся в Москве“ — Л. Н. Майков. Последние труды (II Николай Немчин, русский писатель конца XV начала XVI века) (Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук. СПб, 1900, с. 383.).

⁵² През 1499 г. Джордж Рали бил комендант на стратиотите на венецианската войска, а през 1467 г. капитан на стратиотите бил Мишел N. Iorga. *Un conseiller byzantin de Michel-Le-Brave*. . . , p. 102).

⁵³ Когато Цариград паднал под властта на османците, в минищите работел Теодор Рали. Към 1499 г. Александър Рали пристигнал в молдавския град Килия, за да закупи есетра, сирене и вълна (N. Iorga. *Un conseiller byzantin*. . . , p. 102).

⁵⁴ През 1485 г. в Корон се намирал Матей Рали (N. Iorga. *Un conseiller byzantin*. . . , p. 102).

⁵⁵ По-подробно у Н. Каптерев. Цит. съч., с. 280 исл.

- ⁵⁶ Σ. Βουτράς. Λεξικονιστογραφία καὶ γεωγραφία. Τ. 6, 1890, сел. 24.
- ⁵⁷ Г. Димитров. Съчинения. Т. 12, С., 1954, с. 187.
- ⁵⁸ Паисий Хилендарски. Славянобългарска история, предадена на съвременен български език от Петър Динеков. С., 1980, 19 — 20.
- ⁵⁹ Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαίδεια, т. 9, сел. 405.
- ⁶⁰ E. Hulmizaki. Documente. . . , т. III, р. II, Nr. CCLXXV.
- ⁶¹ E. Hulmizaki. Documente. . . , т. III, р. I, р. 400.
- ⁶² А. Муравьев. Сношения России с Востоком по делам церковным. Спб, 1858, с. 242.
- ⁶³ Обосновка за това у И. Снегаров. Културни и политически връзки между България и Русия през XVI — XVIII в., с. 67.
- ⁶⁴ А. Муравьев. Цит. съч., с. 307.
- ⁶⁵ A. Panda. Pro Republica Christiana. Die Walachei im „langen“ Turkenkrieg der katpolischen Universalmächte (1593 — 1606). München, 1964, р. 150.
- ⁶⁶ S. Pecalides. S. De bello ostrogiano, Cracniae, 1600, р. 10; К. Харалампович. Острожская православная школа, Киев, 1897.
- ⁶⁷ За него вж. Н. П. Быков. Князья Острожские и Волынь, Пг., 1915.
- ⁶⁸ Ετ. Παλαδόπουλου. Ἡ κίνηση τοῦ δοῦκα τοῦ Νεβέρ. . . , 208.
- ⁶⁹ И. Снегаров се въздържа да вземе становище за годината, когато бил назначен. Той се задоволява само да отбележи, че през 1585, м. февруари, индикт 13 бил издаден съборен акт за низвергането на Пахомий, който се мъчел да измести Д. Рали от търновския архиепископски престол (Търновския митрополити в турско време, с. 214).
- ⁷⁰ Вж. Доклад государю царю Феодору Ивановичу от цареградского патриарха Йеремия. . . , Собрание государственных грамот и договоров. Ч. 2. М., 1819, № 15; Грамота уложенная: об учреждении в России патриаршего престола — пак там, № 59; Полное собрание русских летописей, т. 14, ч. I, СПб, 1910, с. 38.
- ⁷¹ Погрешно е твърдението на М. Йонов, че съборът „признал московския патриарх за равен на останалите“ (Политиката на Австрия. . . , с. 266). Фактически патриарх Йов бил поставен на пето, последно място.
- ⁷² И. Снегаров Кратка история на съвременните православни църкви /Българска, Руска и Сръбска/. Т. II. С., 1946, с. 211; срв. Муравьев, А. Сношения России с Востоком. . . , с. 236.
- ⁷³ В грамотата се твърди невярно, че била подписана от всички останали патриарси. Езикова бариера и бързината, с която се подписал, му попречил да разбере съдържанието на текста. „Не е подобавало на патриарх Йеремия, разбира се, — коментира това събитие руският църковен историк Титлинов — да се подписва под документ, съдържащ явна неправда за поставянето на Йов със съборно съгласие на всички патриарси. Но Йеремия, от една страна, заплетен в московските хитрости, а, от друга страна, задължен от благодарността за големите милости, които му били оказани видимо, махнал с цяла ръка.“ (Б. В. Титлинов. Лекции по истории русской церкви. СПб. 1913, с. 85). Когато се завърнал в Цариград, Йеремия II с късна дата свикал източните патриарси на събор, за да санкционира извършеното.
- ⁷⁴ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , с. 232.
- ⁷⁵ Затова у Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. II, с. 193.
- ⁷⁶ А. Муравьев. Цит. съч., с. 240.
- ⁷⁷ За него вж. С. М. Соловьев. История России, кн. 4, Т. 7 — 8, М., 1960; С. Ф. Платонов, Борис Годунов. П., 1921; К. В. Базилевич. Борис Годунов в изображении А. С. Пушкина. — Исторические записки. Т. I. М., 1937.
- ⁷⁸ А. Муравьев. Цит. съч., с. 242.
- ⁷⁹ Н. Каптерев. Цит. съч., с. 280 и сл.
- ⁸⁰ E. Hurmuzaki. Documente, III, 519 — 520; N. Iorga. Un conseiller byzantin de Michel-le Brave. . . , р. 92.
- ⁸¹ А. Муравьев. Цит. съч., с. 232; Срв. уточненията за годината на пристигането у Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. II, с. 283.
- ⁸² А. Муравьев. Цит. съч., с. 232.
- ⁸³ Подробно по този въпрос у И. Снегаров. Културни и политически връзки между България и Русия през XV — XVIII в., с. 12 и сл.
- ⁸⁴ Както установи И. Снегаров, руският преводач е събрал Ралски с Ларски, откъдето идват и някои бъркотии в историческата литература (Търновски митрополити в турско време. . . , с. 214).
- ⁸⁵ А. Муравьев. Цит. съч., с. 232—233.
- ⁸⁶ Пак там.
- ⁸⁷ Пак там, с. 234.
- ⁸⁸ Пак там.
- ⁸⁹ Пак там, с. 235.
- ⁹⁰ Както е известно, грамотата била подписана от 42 митрополити на източната църква, 19 архиепископи и 20 епископи, но имената им не са обозначени. Под съборният акт стояли

подписите на цариградския патриарх Йеремия II, на антиохийския Йоаким, на йерусалимския Софроний, без александрийския („что Александрийского не стало“) А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , 205 — 210. 237, 233.

⁹¹ А. Муравьев. Цит. съч., с. 237.

⁹² Пак там, с. 238.

⁹³ Напоследък бяха лансирани редица становища относно годината, когато е унищожена Търновската патриаршия, както и по редица други въпроси (Вж. И. Снегаров. Кратка история на съвременните православни църкви. Т. II, с. 49; З. Маркова. Българското църковно-национално движение до Кримската война. С., 1976, с.).

⁹⁴ А. Муравьев. Цит. съч., с. 238.

⁹⁵ Пак там, с. 240.

⁹⁶ Пак там, с. 241.

⁹⁷ Пак там, с. 244.

⁹⁸ Пак там, с. 242.

⁹⁹ Пак там, с. 244.

¹⁰⁰ Пак там, с. 245.

¹⁰¹ Пак там, с. 246.

¹⁰² Вероятно има предвид Михай Витязул.

¹⁰³ А. Муравьев. Цит. съч., с. 248.

¹⁰⁴ И. Снегаров. История на Охридската ариепископия-патриаршия, с. 218, заб. 2.

¹⁰⁵ В. И. Корецкий. Борьба крестьян с монастырями в России XVI — начала XVII в. — Вопросы истории религии и атеизма, т. 6. М., 1958, с. 169 и сл.

¹⁰⁶ А. Муравьев. Цит. съч., с. 248.

¹⁰⁷ Пак там, с. 250.

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ Пак там, с. 163, 251, 254.

¹⁰⁰ Пак там, с. 258, 264.

¹¹¹ Н. Каптерев. Характер отношений России. . . , с. 309; И. Снегаров. Културни и политически връзки. . . , с. 69.

¹¹² Срв. История на СССР. Т. I, с. 243.

¹¹³ Вж. Г. В. Форстен. Балтийский вопрос в XVI и VII столетиях, Т. I. Борьба из-за Ливоний. СПб., 1893, т. II. Борьба с Польшей и Габсбургским домом. СПб., 1894.

¹¹⁴ Н. Каптерев. Характер отношений России. . . , с. 281

¹¹⁵ И. Снегаров. Културни и политически връзки. . . , с. 69

¹¹⁶ А. Муравьев. Цит. съч., с. 265.

¹¹⁷ Всяка рубла се равнявала на два червонца (бележка на А. Муравьев. Цит. съч., с. 266 — 267).

¹¹⁸ А. Муравьев. Цит. съч., с. 267.

¹¹⁹ За него вж. И. Снегаров. Кратка история на съвременните православни църкви. Т. I, С. 344 и сл.

¹²⁰ И. Снегаров. Кратка история на съвременните православни църкви. Т. II. С., 211 — 212.

¹²¹ И. Снегаров. Кратка история на съвременните православни църкви. Т. I, с. 312, 323 — 324.

¹²² А. Муравьев. Цит. съч., с. 270; И. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия. с. 193.

¹²³ А. Муравьев. Цит. съч., с. 271.

¹²⁴ Пак там, с. 247.

¹²⁵ К. Велики. Походите на Михай Витязул на юг от Дунав, с. 64.

¹²⁶ Повече по този въпрос у Н. Мохов. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. Кипинев, 1961, с. 75.

¹²⁷ N. Iorga. Istoria lui Mihai Vitazul, p. 137, 141.

¹²⁸ N. Iorga. Un conseiller byzantin. . . , p. 94.

¹²⁹ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 370.

¹³⁰ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 205; III, pars. I, p. 270.

¹³¹ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 269.

¹³² E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 296, 289; t. III, p. 278.

¹³³ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 290 — 291.

¹³⁴ A. Veress. Documente. . . , t. V, p. 99.

¹³⁵ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 370.

¹³⁶ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 290; Ал. Бурмов, В. Мутафчиева. Първо Търновско въстание. . . , с. 274; Н. Милев. Един неиздаден документ за българската история (1597). — ИИД, IV. С., 1915, 96 — 99; Ц. Георгиева. Антиосманската съпротива. . . , 15 — 16.

¹³⁷ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, p. 526.

¹³⁸ E. Hurmuzaki. Documente. . . , t. XII, 552 — 553.

- ¹³⁹ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 565, 552.
- ¹⁴⁰ Белград, главен град на Трансилвания, наричан от унгарците Гюлафехервар, а от немците — Вайсенбург, Карлсбург.
- ¹⁴¹ E. Hurmuzaki. Documente... , t. III, p. 400.
- ¹⁴² Dacoromania, III, I, 287 — 288; Цит. по История Венгрии в трех томах, I. Москва, 1971, с. 372.
- ¹⁴³ Dacoromania, III, I, 287 — 288; Цит. по История Венгрии. Т. I, 372 — 373.
- ¹⁴⁴ J. Macurek. Zapas Polska a Habsburku o pristup k Cernemu mori na sklonku 16 stol. Praha, 1931, p. 134.
- ¹⁴⁵ J. Macurek. Zapas Polska a Habsburku... , p. 134
- ¹⁴⁶ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 662.
- ¹⁴⁷ J. Macurek. Ibid, 109 — 115.
- ¹⁴⁸ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 756, 765, 773.
- ¹⁴⁹ A. Veress. Documente... , t. VI, p. 88
- ¹⁵⁰ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, 569 — 570; N. Iorga. Istoria lui Mihai Viteazul, p. 311.
- ¹⁵¹ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 526, 569 — 572, 653.
- ¹⁵² E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 653; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 95.
- ¹⁵³ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 565,
- ¹⁵⁴ A. Veress. Documente... , t. VII, p. 8 — 9.
- ¹⁵⁵ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 705 — 706.
- ¹⁵⁶ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, 731, 733, 738.
- ¹⁵⁷ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, 740 — 741.
- ¹⁵⁸ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, 789 — 790, 795 — 796, 817, 822, 824, 832, 845 .
- 846, 855.
- ¹⁵⁹ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 742.
- ¹⁶⁰ Στ. Παλαδόπουλου, Ή κίνηση του δούκα του Νεβέρ... , σελ. 212.
- ¹⁶¹ N. Iorga. Un conseiller byzantin... , p. 96.
- ¹⁶² E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 741; N. Iorga. Un conseiller byzantin... , p. 96.
- 96.
- ¹⁶³ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 905.
- ¹⁶⁴ По-подробно у Б. Н. Флоря. Русско-австрийские отношения на рубеже XVI — XVII вв., с. 77.
- ¹⁶⁵ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 731; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 96.
- ¹⁶⁶ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 740 — 741 ; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 96.
- ¹⁶⁷ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 789.
- ¹⁶⁸ Б. Н. Флоря. Русско-австрийские отношения... , с. 63.
- ¹⁶⁹ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 790, 795; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷⁰ H. Vebersberger. Das russisch-österreichische Heiratsprojekt von Ausgange des XVI Jahrhundert — Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs. Wien, 1906, p. 37; Б. Н. Флоря. Русско-австрийские отношения... , с. 63.
- ¹⁷¹ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 817; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷² E. Hurmuzaki. Documente... , t. III, p. 394.
- ¹⁷³ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 822; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷⁴ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 829; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷⁵ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 845; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷⁶ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 346; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷⁷ E. Hurmuzaki. Documente... , t. XII, p. 890; N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 97.
- ¹⁷⁸ По-подробно за това вж. N. Iorga. Istoria lui Mihai Viteazul, 238 — 239.
- ¹⁷⁹ Твърдението на проф. Снегаров, че охридският архиепископ Нектарий „е председателствувал яшкия местен събор“ от 2 юни 1600 г. не се потвърждава от изворите и историческите изследвания (История на Охридската архиепископия-патриаршия, с. 194).
- ¹⁸⁰ N. Iorga. Istoria bisericii românești și vieții religioase a românilor, Vol. I, București, 1908, p. 238; Ed. II, București, 1929, p. 240, 241; M. Pacurariu. Istoria bisericii ortodoxe române, p. 468, 466.
- ¹⁸¹ E. Hurmuzaki. Documente, t. XIV, p. 109 — 111; N. Iorga. Istoria lui Mihai Viteazul, p. 239; N. Iorga. Un conseiller byzantin, 97 — 98.
- ¹⁸² История Венгрии. Т. I, с. 374.
- ¹⁸³ Στ. Παλαδόπουλου, Ή κίνηση του δούκα του Νεβέρ... , σελ. 213.
- ¹⁸⁴ Στ. Παλαδόπουλου, Ή κίνηση του δούκα του Νεβέρ... , σελ. 213.
- ¹⁸⁵ A. Veress. Documente, t. VII, p. 153.
- ¹⁸⁶ W. Leitsch. Die Moskau und die Politik des Kaiserhofes in XVII Jahrhundert, Bd. I 1604 — 1654. Graz-Köln, 1960, p. 323; Б. Н. Флоря. Русско-австрийские отношения... , с. 80.
- ¹⁸⁷ Твърдението на А. Муравьев, че Рали посетил Русия през 1605 г. (цит. труд, с. 300) не отговаря на действителността. Имайки предвид, че Б. Годунов починал на 13 IV 1605 г., на 1 юни

с. г. правителството на Годунов било свалено, а на 20 юни Лъжедимитрий навлязъл в Москва, можем да приемем, че събитията за които става дума, са протекли една година по-рано. Вероятно Рали е пристигнал през 1603 г.

¹⁸⁸ Възщност това е бил авантюристът-самозванец, известен в историческата литература под името Лъжедимитрий I (починал 1606 г.), който се представял за син на цар Теодор Иванович.

¹⁸⁹ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , 300 — 301; И. Снегаров. Културни и политически връзки, с. 70.

¹⁹⁰ За него по-подробно у С. Ф. Платонов. Очерки по истории смуты в Московском государстве XVI — XVII вв., М., 1937; И. Смирнов. К характеристике внутренней политики Лжедимитрия I. Ученые записки ЛГУ, № 19, Серия исторических наук, в. I, 1938; В. И. Корецкий. Восстановление Юрьева дня в России Лжедимитрием I — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Киев, 1962 г.

¹⁹¹ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , с. 301.

¹⁹² Пак там, с. 302.

¹⁹³ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , с. 303.

¹⁹⁴ А. А. Зимин, Некоторые вопросы истории Крестьянской войны в России, начале XVII в., — Вопросы истории, 1958, 3; В. И. Корецкий. К истории восстания Хлопка (новые материалы) — В: Крестьянство и классовая борьба в феодальной России. Л., 1967.

¹⁹⁵ За него вж. И. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия, 193 — 194; Й. Николов. Немската Реформация и някои църковни дейци от българските земи през XVI в. — В: Българско-германските отношения и връзки (Изследвания и материали). Т. I. С., 1972, 27 — 28.

¹⁹⁶ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , 303 — 304.

¹⁹⁷ Своеобразен чин в йерархията на царския двор в Русия, в руската централизирана държава. След боярина околничят заемал второ място в Думата. Той участвувал в дворцовите церемонии, в армията и пр.

¹⁹⁸ За неговата роля във взаимоотношенията между Австрия и Русия у Б. Н. Флоря. Русско-австрийские отношения на рубеже XVI — XVII вв. (посольство Афанасия Власьева в Империи) — В: Международные связи стран Центральной, Восточной в Юго-Восточной Европы и славяно-германские отношения. М., 1968, 54 — 80.

¹⁹⁹ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , с. 305.

²⁰⁰ J. Stow. Annales of a General Chronicle of England Faithfully Collected out of the Most Authentical Authors, Records and other Monuments of Antiquity. . . London, 1631, 791 — 792.

²⁰¹ Б. Н. Флоря. Русско-австрийските отношения. . . , с. 80.

²⁰² А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , 307 — 308; И. Снегаров. Културни и политически връзки, с. 71

²⁰³ А. Муравьев. Сношения России с Востоком. . . , 305 — 306.

²⁰⁴ Пак там, 313 — 314.

²⁰⁵ Пак там, 315 — 316.

²⁰⁶ Пак там.

²⁰⁷ Пак там, 317.

²⁰⁸ Пак там, 316.

²⁰⁹ A. Veress. Documente, t. VII, p. 240.

²¹⁰ Б. Н. Флоря. Русско-австрийските отношения, с. 80.

²¹¹ А. Вересс. Documente, t. IX, 149 — 150, 165.

²¹² Цит. по N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 102.

²¹³ O. Buchon. Nouvelles recherches historiques sur la principauté de Morce, t. I, 1849, p. 291.

²¹⁴ N. Iorga. Un conseiller byzantin, p. 104.

²¹⁵ N. Iorga. Socotilele Sibiului. — Annales de l'Académie Roumaine, XXI, 290 — 291.